

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

КОПИТКО Василь Іванович

УДК 332.1:338.431/432(477)

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ
УКРАЇНИ**

Спеціальність: 08.10.01 –
Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Львів – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті регіональних досліджень НАН України

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор, академік НАН України
Долішній Мар'ян Іванович,

Інститут регіональних досліджень НАН України, директор

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, академік НАН України
Буркинський Борис Володимирович,
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень,
директор

доктор економічних наук

Бородіна Олена Миколаївна,

Державна установа “Інститут економіки та прогнозування НАН
України”, завідувач відділу

доктор економічних наук, професор

Єлейко Василь Іванович,

Львівська комерційна академія, завідувач кафедри

Провідна організація: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, відділ
проблем розвитку і розміщення харчової та переробної промисловості,
м. Київ

Захист відбудеться 26 квітня 2006 р. о 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д35.154.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Інституті
регіональних досліджень НАН України за адресою: 79026, Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту регіональних досліджень
НАН України за адресою: 79026, Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розісланий 24 березня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Жовтанецький В.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Перехід до ринкової економіки в Україні призвів до докорінних змін у функціонуванні агропромислового комплексу. Період аграрних реформ характеризується спадом виробництва, руйнуванням виробничого потенціалу, спадом життєвого рівня сільського населення практично у всіх регіонах держави. Проведення земельної реформи та реорганізація сільськогосподарських підприємств, паювання і поділ землі забезпечили ліквідацію державної монополії на землю, перетворення сільгоспвиробників – агропідприємств, фермерських та особистих підсобних господарств – в юридично незалежні від держави суб'єкти господарювання.

Одночасно, практично, приватизовані харчова та переробна промисловість, оптова та роздрібна торгівля. Систему розподілу агропромислової продукції, яка була при плановій економіці, замінила ринкова інфраструктура. Паралельно з крупними торговельними структурами існують тисячі дрібних та середніх приватних посередників, які забезпечують рух товарів до споживачів у межах регіону, між регіонами, а також з-за кордону. Удосконалюється система управління агробізнесом, підвищилась фінансова відповідальність за його результати. Помітні зміни відбулися і в підходах до державного регулювання економіки як на державному, так і на регіональному рівнях.

Проте слід зазначити, що регіональні агропромислові комплекси ще й сьогодні переживають економічну кризу. Це зумовлено не тільки невирішеними проблемами в цьому секторі економіки, але й загальними соціально-економічними проблемами в державі, допущеними помилками на початку реформ, а також специфічними проблемами цієї галузі. Поряд з негативними тенденціями не можна не помітити й позитивних зрушень: розвиток економічної свободи (виробництво, збут та споживчий попит), ведення економічної діяльності, появу підприємств та власників, розвиток агробізнесу, виникнення інфраструктурних підрозділів аграрного ринку, підвищення ролі мотивації праці та економічного інтересу індивідуумів, формування нового економічного мислення як власників, так і найманих працівників, що базується на посиленні ринкових пріоритетів.

На регіональному (обласному) рівні (не говорячи вже про районний рівень та локальний, тобто безпосередньо село) керівники й спеціалісти АПК відчують брак теоретичних і практичних знань щодо реформування, тому прийняті ними рішення є часто неефективними і навіть можуть суперечити законам та принципам соціально орієнтованої ринкової економіки. Крім того, регіональні АПК є складними та великими формуваннями з багатьма зв'язками, характеризується різноманітністю соціально-економічних, природно-кліматичних, географічних, біологічних та технологічних умов виробництва й іншими особливостями. Все це гостро ставить проблему пошуку шляхів виходу з цього становища на регіональному рівні, адже в багатьох країнах агропромислове виробництво перетворено у високоефективну галузь на індустріальній основі.

Зрозуміло, що реформування АПК, як і в цілому економіки України, повинно мати логічне завершення. Тому слід, на основі врахування регіональних особливостей розвитку АПК, передбачити і можливі наслідки реформування, адже будь-який регіональний агропромисловий комплекс країни все більше відчуватиме вплив міжнародного поділу праці у зв'язку з наміром вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ) та майбутнім можливим членством у Європейському Союзі. Отже, економіка України повинна відповідати вимогам СОТ як у зовнішній торгівлі агропромисловою продукцією, так і щодо організації системи функціонування агропромислового комплексу регіону. Це стосується і якості продукції АПК, її екологічної безпеки, конкурентоспроможності, доступності та привабливості.

Не можна не враховувати й той факт, що європейське та світове агропромислове господарство освоює новітні ефективні технології і займає чільні позиції на світовому ринку. Тому Україні вийти на європейський та світовий ринки доволі складно, адже нових претендентів на світові ринки не завжди пускають, боячись втратити відпрацьовані вигідні канали збуту продукції. Отже, завданням реформування регіонального АПК в першу чергу є забезпечення внутрішнього ринку достатньою кількістю конкурентоспроможних агропромислових товарів.

Викладене вище засвідчує про необхідність і своєчасність дослідження регіональних особливостей розвитку агропромислового комплексу України. Актуальність теми дослідження зростає і у зв'язку з необхідністю застосування комплексного підходу до розв'язання проблеми реформування регіонального АПК. При цьому, надзвичайно важливо зробити акцент на врахуванні особливостей розвитку регіональних АПК при відслідковуванні реформування відносин власності та особливостей відтворення в трансформаційний період, проблем адаптації новостворених агроформувань та фермерських господарств до ринкових умов, функціонування переробної промисловості й інфраструктури аграрного ринку, соціально-трудова відносин та ролі особистих підсобних господарств, інноваційно-наукового забезпечення реформи та створення ринкової моделі регіонального АПК. Саме відзначені завдання викликали особливий інтерес автора.

Враховуючи порівняно невеликий термін реформування економіки, цю актуальну проблему досліджувало багато вітчизняних учених: В.Г. Андрійчук, Г.В. Балабанов, П.С. Березівський, О.М. Бородіна, П.П. Борщевський, Б.В. Буркинський, В.І. Власов, П.І. Гайдучський, В.Г. Галанець, В.М. Геєць, М.В. Гладій, Б.М. Данилишин, Л.В. Дейнеко, М.Я. Дем'яненко, М.І. Долішній, С.Л. Дусановський, Т.Г. Дудар, Р.А. Іванух, В.І. Єлейко, О.В. Крисальний, М.Ф. Кропивко, В.В. Липчук, А.С. Лисецький, М.Г. Лобас, І.І. Лукінов, М.Й. Малік, Л.О. Мармуль, В.Я. Месель – Веселяк, І.Р. Михасюк, В.М. Нелеп, О.М. Онищенко, М.К. Орлатий, Б.Й. Пасхавер, А.М. Стельмашук, В.М. Трегобчук, Р.І. Тринько, М.М. Павлишенко, В.Г. Поплавський, П.Т. Саблук, О.М. Царенко, Г.В. Черевко, Л.Г. Чернюк, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин, М.Д. Янків.

Дослідження з аналогічних проблем у Росії проводили А.І. Алтухов, В.Р. Боев, І.Н. Буробкін,

А.Г.Гранберг, В.А.Клюкач, Ю.А.Конкін, Е.Н.Крилатих, В.І.Кудряшов, В.В.Милосердов, А.В.Петриков, Є.Є.Румянцева, А.Б.Соскієв, І.Г.Ушачов, І.Ф.Хіцков та ін., у Білорусі – І.П.Воробйов, В.А.Дадалко, В.Г.Гусаков, З.М.Ільїна, П.Г.Нікітенко, Б.М.Шапіро, А.П.Шпак.

Проте проведені дослідження не можуть повністю задовольнити потреби теорії і практики розвитку агропромислового комплексу України на регіональному рівні. У більшості наявних робіт розглядаються окремі проблеми на державному рівні, або на рівні підприємств чи організації аграрно-промислового реформування, але комплексних досліджень, присвячених висвітленню й врахуванню в процесі управління особливостей розвитку регіональних АПК України в нових умовах господарювання, практично, не було. Недостатньо досліджені проблеми взаємозв'язку реформування відносин власності та земельних відносин і діяльності новостворених агроформувань, фермерських господарств та особистих підсобних господарств, їх кооперації та інтеграції з переробними підприємствами, зв'язку цих структур з аграрним ринком. Актуальними є дослідження соціально-трудова відносин, регулювання інвестиційної та науково-інноваційної діяльності. Здійснення досліджень у напрямку розв'язання зазначених проблем дозволить визначити перспективи розвитку ринкової моделі регіонального АПК і сприятиме ефективному регулюванню економіки АПК регіональними органами державного управління.

Все це обумовлює наукову і практичну значимість дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження тісно пов'язане з низкою науково-дослідних робіт, що виконувалися в Інституті регіональних досліджень НАН. Серед таких робіт, що виконувались в останні роки, слід назвати “Механізми реалізації регіональної політики в умовах формування національної економіки” (№Д.Р. 0100U002572) та “Моделі регіональної соціально-економічної політики: концептуальні підходи до формування та методи реалізації” (№Д.Р. 0102U000424). При виконанні названих вище робіт дисертант брав безпосередню участь у формуванні понятійно-термінологічного апарату, розробці теоретико-методологічних основ, здійсненні аналітичних і прогнозних розрахунків та експертних оцінок, пов'язаних найрізноманітнішими аспектами з розвитком регіональних та національного АПК, а також різних сфер територіальних суспільних систем, раціональним використанням трудового потенціалу.

Мета і основні завдання наукового дослідження. Метою дисертаційної роботи є формування нової парадигми реформування регіональних АПК, яка ґрунтується на вивченні регіональних особливостей їх формування і розвитку, розробці теоретико-методологічних та методичних засад врахування цих особливостей при управлінні ними, на обґрунтуванні нових підходів до формування регіональної політики України в агропромисловому секторі економіки. При цьому, передбачається створення моделей розвитку регіональних АПК в умовах трансформації економіки України та врахування положень стратегії соціально-економічного розвитку країни на

найближчу і віддаленішу перспективу. Реалізація мети обумовила необхідність визначити і розв'язати наступні завдання:

- розкрити сутність регіонального АПК в структурі понятійно-термінологічного апарату теми дослідження та відслідкувати фактори формування регіональних особливостей стану і розвитку АПК;
- простежити особливості реформування відносин власності та земельних відносин в контексті їх впливу на поглиблення регіональних особливостей розвитку АПК та виявити регіональні особливості розвитку сільськогосподарських підприємств, фермерських та особистих підсобних господарств в ринкових умовах;
- проаналізувати специфічні риси відтворювальних аграрних процесів в регіонах та виявити регіональні проблеми інтегрального розвитку аграрних підприємств, особистих підсобних господарств та інших елементів АПК;
- - оцінити стан та особливості розвитку переробних підприємств, інфраструктурних систем, формування і використання трудового потенціалу, розвитку інноваційних та інвестиційних процесів в регіональних АПК України;
- розкрити суть і функції, мету і завдання, принципи і регіональні особливості механізму управління регіональним розвитком АПК;
- окреслити роль, місце і завдання регіональних служб агромаркетингу, інформаційно-консультаційних служб, науково-технічного забезпечення в механізмі управління регіональним розвитком АПК;
- розробити концепцію побудови моделей регіональних АПК на основі врахування національних інтересів і регіональних особливостей, розкрити роль екологічного імперативу в моделях регіональних АПК та окреслити особливості й напрямки використання моделей регіональних АПК при формуванні регіональної аграрної політики.

Предмет дослідження - теоретико-методологічні та методичні засади реформування й розвитку АПК при врахуванні особливостей трансформації національного й регіональних АПК.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є регіональні аграрно-промислові комплекси України.

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою роботи є класичні положення регіональної економічної науки, економічної теорії, економіки праці, дослідження сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених різних галузей знань, в яких висвітлені фундаментальні положення теорії відтворення АПК, формування регіональних АПК, становлення і розвиток регіональної аграрної політики, регіональної політики оптимізації розвитку переробних галузей АПК. Крім того, особливості розвитку регіональних АПК висвітлені крізь призму нової стратегії соціально-економічного розвитку національного і регіональних господарських комплексів.

У процесі наукового дослідження використовувалася низка методів, серед яких найважливішими є: монографічний і статистичний – для вивчення еволюції регіональних АПК; просторового, економічного, статистичного і соціологічного аналізу – для всестороннього вивчення об'єкту дослідження; системно-структурний аналіз – для дослідження структури регіональних АПК; метод порівняння – для виявлення особливостей розвитку регіональних АПК та їх місця в національному АПК за спеціально підібраними показниками стану, темпів розвитку, питомих ваг тощо; картографічний – для візуального вивчення явищ і процесів, пов'язаних з особливостями реформування регіональних АПК, та отримання на цій основі нової інформації; моделювання – для розробки стратегічних напрямків розвитку регіональних та національного АПК; кореляційно-регресійний – для визначення і оцінки можливостей підвищення рівня розвитку АПК на національному і регіональному рівнях.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, нормативні документи міністерств і відомств України, дані Міністерства статистики України, управлінь статистики областей України, матеріали галузевих управлінь, дані соціологічного обстеження населення та обстеження окремих установ, підприємств, організацій, а також міжнародні законодавчі та нормативні акти і угоди.

Наукова новизна одержаних результатів:

1. Вперше:

- сформовано новий напрямок наукового дослідження особливостей реформування і розвитку регіональних АПК, суть якого полягає у розробці теоретико-методологічних та методичних засад порівняння стану регіональних АПК за допомогою спеціально сформованої системи показників, визначення напрямків відтворення цих АПК та подальшої інтенсифікації їх розвитку на основі врахування завдань реалізації стратегії соціально-економічного розвитку країни та її регіонів на найближчу й віддаленішу перспективу;
- розроблені завдання формування регіональної аграрної політики України на найближчу перспективу в двох важливих зрізах: а) реалізація заходів, що сприятимуть вступу України в ЄС (впровадження гнучкого стосовно різних регіонів України механізму встановлення імпорتنних тарифів на основі врахування досвіду ЄС; тимчасове збереження можливостей використання нетарифних обмежень з імпорту окремих видів продовольства; використання експортних субсидій для стимулювання вітчизняної продукції на світовий ринок; стандартизація та сертифікація агропромислової продукції відповідно до загальноприйнятих світових норм); б) реалізація заходів, що активізуватимуть розвиток регіонів України, а саме: створення беземісійного механізму забезпечення фінансами міжсезонних потреб сільських товаровиробників; досягнення паритету цін на продукцію сільського господарства і промисловості як економічної основи нагромадження й здійснення соціальних програм;

- розроблено моделі оптимізації сільськогосподарського виробництва, які базуються на врахуванні регіональних особливостей розвитку АПК, а саме: відмінностей природно-кліматичних умов в різних регіонах, різних результатів оцінок землі в їх межах, а також суттєвих різниць у врожайності сільськогосподарських культур; на прикладі Волинської області апробована економетрична модель прогнозу валової продукції рослинництва, що дало можливість зробити важливий висновок: точність очікуваних результатів є вищою при одночасному використанні моделей двох типів – оптимізаційних і економетричних;
- на основі вивчення відповідності структури Міністерства аграрної політики структурі АПК запропоновані заходи, спрямовані на її удосконалення (створення Департаменту інтегрального розвитку АПК; оптимізація структури зайнятих між окремими складовими Міністерства аграрної політики);
- обґрунтовані основні критерії, положення і принципи моделі розвитку регіональних АПК на основі врахування особливостей розвитку останніх, серед яких в числі найважливіших визначені економічний суверенітет виробників та багатоукладне виробництво при розмаїтті форм власності на землю і засоби виробництва;
- окреслена мета врахування регіональних особливостей у механізмі управління регіональним розвитком АПК, під якою автор розуміє максимально можливе врахування переваг кожного з регіонів у виробництві тих чи інших видів продукції АПК, що повинно сприяти не тільки збільшенню випуску такої продукції, але й повноцінному забезпеченню нею населення України та формуванню раціональних обсягів її експорту при умові повноцінного відтворення природно-ресурсного потенціалу АПК (родючості ґрунтів, водних ресурсів тощо);
- розроблена модель прогнозування собівартості продукції АПК, що базується на прогнозних даних кон'юнктури ринку й визначення цін із застосуванням регресійного аналізу, застосування якої дозволить зменшити транзакційні витрати та запропонована методика визначення коефіцієнтів виробництва та коефіцієнтів самозабезпечення регіону основними сільськогосподарськими продуктами, на основі яких розроблено моделі оптимізації сільськогосподарського виробництва;
- розроблено механізм функціонування регіональної структури агромаркетингу та підходи до оцінки інвестиційного й науково-інноваційного забезпечення регулювання регіонального АПК із використанням економіко - математичних методів оцінки окупності проектів;
- систематизовані механізми узгодження економічних інтересів підприємств і сфер регіонального АПК при різних схемах інтеграції та різних формах власності шляхом балансування сировинної бази та переробної промисловості.

2. Удосконалено:

- тлумачення змісту низки понять, зокрема “регіональний АПК”, “ринок науково-технічної продукції сфери АПК”, “регіональні особливості розвитку АПК” та обґрунтування оціночних показників (абсолютні, відносні і середні величини) для характеристики об’єктів і процесів, яких вони стосуються;
- обґрунтування схеми розв’язання проблеми структурної перебудови регіональних АПК, яка повинна реалізуватися одночасно в двох площинах: а) модернізація функціонально-компонентної і територіальної структури АПК - збалансування галузей та поглиблення спеціалізації агропромислового виробництва - оптимізації організації сировинних зон; б) розбудова ринкового середовища - інвестиційно-інноваційне та наукове забезпечення зростання обсягів агропромислового виробництва;
- визначення екологічного імперативу розвитку регіональних АПК як важливого елементу єдиної системи реформування АПК, що представляє собою комплекс заходів (формування еколого-економічної свідомості громадян, добре продуманої законодавчої бази тощо), які сприятимуть розвитку “органічного землеробства”, тобто вирощуванню урожаїв без використання пестицидів й отрутохімікатів для боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур та без хімічних добрив; активізуватимуть застосовування новітніх технологій, особливо тих, які зменшують ризики, насамперед, в сільському господарстві; стимулюватимуть вибір організаційних варіантів ведення агропромислової діяльності, згладжуючих ринкові коливання; сприятимуть ефективній організації охорони ґрунтів від водної та вітрової ерозії й реалізації концепції екологічно стійкого економічного розвитку.

3. Знайшли подальший розвиток:

- підходи до оцінки факторів, які визначають особливості формування і розвитку регіональних АПК, з точки зору лімітування чи стимулювання розвитку останніх, в результаті чого встановлено, що, по-перше, всі фактори (і лімітуючі, і стимулюючі) виступають в ролі диверсифікантів особливостей цих АПК, по-друге, в період реформування економіки поглиблюється вплив лімітуючих розвиток регіональних АПК факторів, які зумовлюють інтенсифікацію розвитку негативних, у порівнянні з розвиненими країнами, ознак регіональних АПК (наприклад, поглиблення деформованості регіональних АПК через відсутність в їх складі тих чи інших елементів ринкової інфраструктури, нерівномірний розвиток окремих підсистем регіональних АПК тощо);
- окреслення на основі виявлених автором особливостей реформування колективних сільськогосподарських підприємств та врахуванні низки факторів стратегії і тактики реформ щодо подальшого розвитку регіональних АПК, підґрунтям для яких мають стати формування

ефективного господаря-власника; створення сприятливого економічного середовища (“правил гри”) на ринку; активний пошук та мобілізація внутрішніх резервів зростання обсягів виробництва з метою підвищення його ефективності;

- принципів положення розробки схеми відтворення у сільському господарстві регіону (відтворення виробництва + відтворення сільського населення, у тому числі робочої сили), суть яких полягає у врахуванні особливостей суспільного відтворення в аграрній сфері регіону, насамперед, у виробництві й обміні;
- обґрунтування необхідності розробки регіональних соціально-економічних програм щодо підтримки розвитку особистих підсобних господарств регіону та напрямки інтеграції особистих підсобних господарств з агроформуваннями, які повинні поєднувати: а)збереження та розвиток агроформувань; б)збереження та розвиток особистих підсобних господарств; в)надання агроформуваннями допомоги особистим підсобним господарствам та отримання взаємної можливості використання ресурсного потенціалу особистих підсобних господарств;
- комплекс заходів стратегії розвитку агромаркетингу в регіональних АПК та зміст стратегії соціально-економічного розвитку регіонів України в плані доповнення його розділом, присвяченим вирішенню проблем формування продовольчих ресурсів;
- механізми регулювання зайнятості сільського населення, та визначення перспектив кадрового забезпечення структур регіонального АПК.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в процесі дослідження теоретичні результати і методичні підходи знайшли впровадження на різних рівнях управління. Зокрема, на державному рівні вони враховані при формуванні державної агропромислової політики, державної політики зайнятості населення, державної регіональної політики; на регіональному - в розробці державних регіональних програм соціально-економічного розвитку, в практиці управління регіональними АПК; на локальному - при вирішенні проблем територіальної організації виробництва в сільській місцевості України.

Так, напрацювання автора враховані при обґрунтуванні методичних рекомендацій по розробці стратегій регіональних стратегій розвитку та при розробці методики оцінки соціально-економічного стану регіонів, що підтверджується Міністерством економіки України (лист за №41-22/72 від 22.02.2006).

Окремі положення та результати дисертаційного дослідження використані при обґрунтуванні створення сільськогосподарських дорадчих служб та при розробці збірника нормативних документів і рекомендацій з оформлення майнових відносин у недержавних сільськогосподарських підприємствах (Львів, 2000).

Рекомендації щодо застосування економіко-математичних методів та моделей оптимізації

сільськогосподарського виробництва, балансування сировини та переробної промисловості, прогнозування структури земельного фонду, окупності та грошових надходжень при впровадженні інвестиційного проекту, визначення ціни інформації з використанням методів теорії ігор, прогнозування кон'юнктури ринку і визначення цін, які розроблені й обґрунтовані автором, можуть бути використані регіональними органами влади, аграрними та переробними підприємствами, регіональними дорадчими службами, науково-дослідними й проектними організаціями при обґрунтуванні реформування й подальшого розвитку регіональних АПК та управління цими процесами, що підтверджується висновками Навчально-координаційного центру сільськогосподарських дорадчих служб та обласними сільськогосподарськими дорадчими службами в Україні (протокол №2 від 28.01.04).

Особистий внесок автора в результати досліджень. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладений авторський підхід до здійснення аналізу і прогнозу особливостей реформування і розвитку регіональних АПК в умовах трансформації економіки України. Наукові положення, висновки і рекомендації, котрі винесені на захист, отримані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті здобутки, які отримані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційної роботи пройшли апробацію в проектах законодавчих актів, методичних розробках, рекомендаціях і пропозиціях, викладені у монографіях і статтях, впроваджені в управлінську практику.

Основні теоретичні та практичні положення і результати дослідження доповідалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних семінарах, конференціях, зокрема: „Наукове забезпечення агропромислового комплексу Західного регіону в умовах переходу до ринкових відносин” (Львів, 1992р.), „Трудовий потенціал України” (Луцьк, 1992), „Економічні і соціальні проблеми розвитку українського села” (Львів, 1993), „Трудовий потенціал України і його реалізація в умовах розбудови національної економіки (Львів, 1997), „Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми” (Львів, 1998), “Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України” (Київ, 1999), „Международное и межрегиональное сотрудничество в Черноморском бассейне” (Феодосія, 1999), “Проблеми теорії і практики становлення соціально-орієнтованої ринкової економіки” (Харків, 1999), “Реформування земельних відносин як процес відродження українського села” (Бучач Тернопільської обл., 2000); V Міжнародний конгрес українських економістів „Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку” (Львів, 2000), „Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель” (Київ, 2000), „Регіональна науково-технічна політика: інноваційний розвиток та інформаційний простір” (Львів, 2000), „Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України” (Київ, 2001), „Екологічні проблеми виробництва та споживання

екологічно-чистої продукції” (Суми, 2001), „Економетричні методи і моделі в економіці” (Львів, 2001), „Аграрна освіта і наука на початку третього тисячоліття” (Львів, 2001), „Формування нової парадигми економічної теорії України” (Львів, 2001), „Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України: Сучасний стан та перспективи вирішення (Київ, 2002), „Еколого-економічні проблеми розвитку АПК” (Львів, 2002), „Теорія і методи оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів” (Київ, 2002), „Нові інформаційні технології в управлінні агропромисловим виробництвом” (Київ 2005).

Окремі положення і результати дисертації апробувались в ході виконання досліджень в складі різних науково-дослідних колективів.

Публікації результатів дослідження. Основні результати досліджень за темою дисертації опубліковано у 50 наукових працях загальним обсягом 58,7 др.арк., з яких особисто автору належить 57,25 др.арк. Із загальної кількості наукових праць індивідуальна монографія (33,8 др.арк.), одна брошура (5,8 др.арк.), 48 інших публікацій, з яких 28 у фахових наукових виданнях (13,55 др.арк.).

Обсяг та структура роботи. Обсяг дисертації - 435 стор. тексту в комп'ютерному наборі. Робота складається з вступу, 5-и розділів, висновків, списку використаної літератури. Вона містить 43 таблиці, 28 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У розділі 1 *“Теоретико-методологічні основи дослідження регіональних особливостей розвитку АПК”* розкрита сутність та структура регіонального АПК, окреслена використана в дослідженні теоретична база, розкриваються напрямки удосконалення понятійно-термінологічного апарату, зокрема подане авторське трактування змісту поняття “регіональні особливості розвитку АПК”, здійснено відбір оціночних показників для діагностики стану об’єкту дослідження, важливих для виявлення регіональних особливостей його розвитку, проаналізовані фактори формування регіональних особливостей стану і розвитку АПК, зокрема розкритий вплив реформування відносин власності та земельних відносин на поглиблення регіональних особливостей розвитку.

Теоретико-методологічні основи дисертації включають понятійно-термінологічний апарат, теорії й методи регіонально-економічних досліджень, концепцію факторів як визначальну при вивченні просторових особливостей об’єктів, явищ, процесів та регіоналізацію - адміністративно-територіальний устрій України, тобто поділ на області чи регіони, який є одним з найголовніших видів районування країни, котре визнане офіційно на законодавчо-нормативному рівні. Регіони є базою формування регіональних АПК і основою для здійснення їх досліджень.

Разом з тим, в роботі застосовано міждисциплінарний і системний підхід до вивчення об'єкту дослідження, запропоноване авторське трактування низки понять, сформована авторська методика для порівняння стану і перспектив розвитку регіональних АПК за допомогою спеціально сформованої системи показників, використана низка теорій для обґрунтування побудованих гіпотез, що все в сукупності дозволило говорити про формування нового регіонально-економічного напрямку наукового дослідження сфери АПК.

При цьому, особлива увага приділена збагаченню наукової мови регіональної економіки шляхом уточнення низки понять, пов'язаних з сферою АПК. Так, сформульовано зміст поняття “агропромисловий комплекс регіону”, під яким автор розуміє сукупність суб'єктів господарювання різних форм власності, що розміщені на території даного регіону і виконують функції із забезпечення продовольством та непродовольчими товарами населення регіону, здійснюють міжрегіональне співробітництво та зовнішньоекономічну діяльність і для ефективного функціонування поєднані між собою організаційними, технологічними, економічними та управлінськими зв'язками, що впливає на зайнятість населення та вирішення соціальних проблем, а тому вимагає узгодженого регулювання як на державному, так і на регіональному рівнях за допомогою економічних, соціальних та адміністративних методів. Наведене трактування змісту поняття “агропромисловий комплекс регіону” не тільки відповідає основним фундаментальним положенням науки “регіональна економіка”, в якій вихідним поняттям є територія (в нашому випадку – область чи регіон), але й дозволяє в повній мірі використати при здійсненні дисертаційного дослідження в якості основоположної теоретико-методологічну базу цієї науки.

Уточнена і дефініція “регіональні особливості розвитку АПК”, суть якої, на думку автора, полягає, по-перше, у виявленні специфічних рис, процесів, станів, ознак регіонального АПК чи його підсистем та елементів в порівнянні з аналогічними показниками інших регіонів протягом визначеного періоду часу; по-друге, у встановленні відхилень показників, що характеризують ці специфічні риси, процеси, стани, ознаки АПК регіону чи елементів цього АПК від аналогічних середніх величин загалом по Україні.

Уточнено також і зміст поняття “ринок науково-технічної продукції”, який автор розкриває як сукупність економічних, фінансових і правових відносин науково-дослідних організацій – створювачів цієї продукції та господарських структур – споживачів її у процесі виробничої діяльності. При цьому, аналізуються особливості формування і функціонування ринку науково-технічної продукції, що здійснюються за притаманною йому організаційною структурою і специфічним економічним механізмом, спрямованим на забезпечення взаємних інтересів наукових організацій – виробників цієї продукції та товаровиробників-споживачів. Ринок інновацій будується на основі економічних методів регулювання системи організаційно-економічних відносин виробників науково-технічної продукції (науково-дослідні установи) та товаровиробників

(агропромислові формування різних форм власності і господарювання).

На основі поглибленого вивчення понять “сільськогосподарське підприємство” та “підприємство, яке виникло в результаті реорганізації колишніх колгоспів” доведена необхідність впорядкування понятійно-термінологічного апарату АПК в частині визначення суті як самого поняття “сільськогосподарське підприємство”, так і понять, пов’язаних з різними типами та видами сільськогосподарських підприємств, зокрема поняття “особисте підсобне господарство” та його синонімів - “особисте селянське господарство”, “особисте господарство селян” та інших. Розв’язання цього завдання є вкрай необхідним для поліпшення взаєморозуміння між господарськими суб’єктами та удосконалення статистичної звітності.

Проаналізовано економічні теорії, які висвітлюють закономірності та особливості формування регіональних АПК та розкрито особливості їх застосування в процесі здійснення дослідження. Оцінка використаних теорій з позиції очікуваних результатів дослідження дозволила об’єднати їх в кілька груп. Оскільки в його центрі знаходиться вивчення особливостей розвитку регіональних АПК, то в першу чергу бралися до уваги теорії регіональної економіки, які пояснюють принципи і закономірності формування економічного простору в сфері АПК, розміщення сільськогосподарського виробництва та підприємств по переробці сільськогосподарської продукції, міжрегіональні взаємодії регіональних АПК, розселення сільського населення тощо. З традиційних “просторових” теорій розвитку регіону використана теорія “полюсів росту” та “центрів розвитку”, які започатковані в працях Ф.Перру та Ж.Р.Будвіля, теорія територіально виробничого комплексу, яка започаткована в працях У.Ізарда, А.Пробста та ін., з новітніх – сучасна теорія розвитку регіону в умовах активізації глобалізаційних процесів В.Барнза, Л.Леднбура та ін.

Застосування системного підходу не тільки дозволило розглядати регіон як відносно самостійну господарську систему, яка є ієрархічною ланкою національної господарської системи, але й використати загальні економічні теорії, зокрема: теорії загальної економічної рівноваги, економічного відтворення, економічного зростання та ін.

Друга група теорій регіональної економіки, які використані в цьому дослідженні, - це теорії розміщення, які лягли в основу розробки моделей регіонального агропромислового виробництва з позиції продовольчої безпеки населення регіону. До уваги бралися як класичні штандортні теорії (сільськогосподарська – Й.Тюнєна, промислова – В.Лаунхардта та А.Вебера, розміщення населених пунктів (теорія центральних місць) – В.Кристаллера, економічного ландшафту – А.Льоша (початок 30-х років ХХ ст.), розміщення регіональних ринків і просторова теорія ціни – О.Курно, так і теорії розміщення соціалістичного періоду, зокрема ступінчата модель територіальної організації господарства та розселення, яка системно втілювалася в практику господарювання в Україні протягом другої половини ХХ ст.

Третьою надзвичайно важливою групою застосованих в дисертації теорій регіональної

економіки є ті теорії розвитку регіонів, в основі яких лежать теорії макроекономіки, оскільки, регіони як доволі великі частини країни мають наближені до макрорівневих тенденції розвитку. Враховані теоретичні положення вчення Дж.М.Кейнса та його послідовників (Дж. Хікса, А.Хансена, Л.Клейн, П.Самуельсон, Ф. Модільяні), моделі В.Леонтьєва “затрати-випуск” та здобутки інших представників вітчизняної і світової економічної думки. В той же час, для виявлення внутрішньорегіональних тенденцій розвитку регіонів необхідне використання теоретичних положень мікроекономіки.

Використані також теорії міжрегіональних економічних відносин, які включають і теорії міжнародної торгівлі і міжнародної економічної інтеграції. Вони базуються на теоретичних принципах спеціалізації регіонів, які сформульовані в працях А.Сміта, Д.Рікардо, Е.Хекшера, Б.Оліна. З огляду на тему дослідження, надзвичайно важливе значення має теорія абсолютних і відносних переваг, якими володіють конкретні регіони (країни), А.Сміта і Д.Рікардо. При цьому, взято до уваги, що, оскільки, міжрегіональні економічні зв'язки формують своєрідні системи взаємодіючих регіонів, то національні економіки цілком справедливо розглядаються в якості предмету досліджень регіональної економіки. Зроблено висновок, що національна економіка України – це також система взаємодіючих регіонів, а тому наші дослідження регіональних АПК поєднуються з вивченням особливостей національного АПК, а тенденції розвитку регіональних АПК співвідносяться і порівнюються з тенденціями розвитку національного АПК.

Методи, які застосовані в дослідженні, формують в своїй сукупності авторську методику, суть якої полягає: а) у широкомасштабному застосуванні всіх груп методів для вивчення об'єкту дослідження в цілому; б) у селективному підборі методів, що найбільше підходять для вирішення тих чи інших завдань.

Ядром сформованої автором методики є системний підхід, на якому базуються всі інші методи, які можуть використовуватися при дослідженні економічних проблем, зокрема проблем розвитку АПК.

Застосування системного підходу дозволило, наприклад, виявити, що в структурі Міністерства аграрної політики бракує декілька ланок, найважливішою з яких є Департамент інтегрального розвитку АПК. Обґрунтовано, що створення такого департаменту дозволить не тільки відслідковувати співвідношення між окремими складовими АПК, але й узгоджувати їх діяльність в складі інтегральної системи “АПК України”.

Важливе місце в сформованій автором методиці займає індексний метод, за допомогою якого виявлялися як регіональні особливості АПК, так і особливості впливу факторів на розвиток АПК конкретних регіонів.

В залежності від досліджуваних ознак, які засвідчують про особливість того чи іншого регіону, для дослідження регіональних АПК використовувались різні класи індексів:

- за змістом досліджуваних об'єктів, явищ і процесів – індекси обсягу, індекси якісних показників;
- за повнотою охоплення елементів сукупності – індивідуальні індекси, зведені (групові, загальні) індекси;
- за формою зображення – агрегатні індекси, середні зважені індекси (арифметичні, гармонійні);
- за базою порівняння – індекси динаміки (базові, ланцюгові), індекси виконання плану, територіальні індекси;
- за характером впливу на зміну складного явища – індекси сталого складу, індекси структурних зрушень;
- за коефіцієнтами співвимірювання – індекси зі змінними вагами, індекси зі сталими вагами.

При виборі прогнозних методів автором враховані переваги структурного прогнозування з використанням теорії ланцюгів Маркова, які пов'язані з врахуванням взаємозв'язків окремих досліджуваних процесів в регіональних АПК. За матрицями, побудованими для ряду послідовних станів АПК регіонів, визначалися тенденції їх подальшого розвитку.

На прикладі окремих факторів, які визначають особливості формування і розвитку регіональних АПК, окреслені підходи до оцінки вибраних факторів з метою виявлення як особливостей, так і проблем розвитку АПК. Встановлено, що:

по-перше, як лімітуючі, так і стимулюючі фактори розвитку регіональних АПК виступають в ролі диверсифікантив особливостей цих АПК.

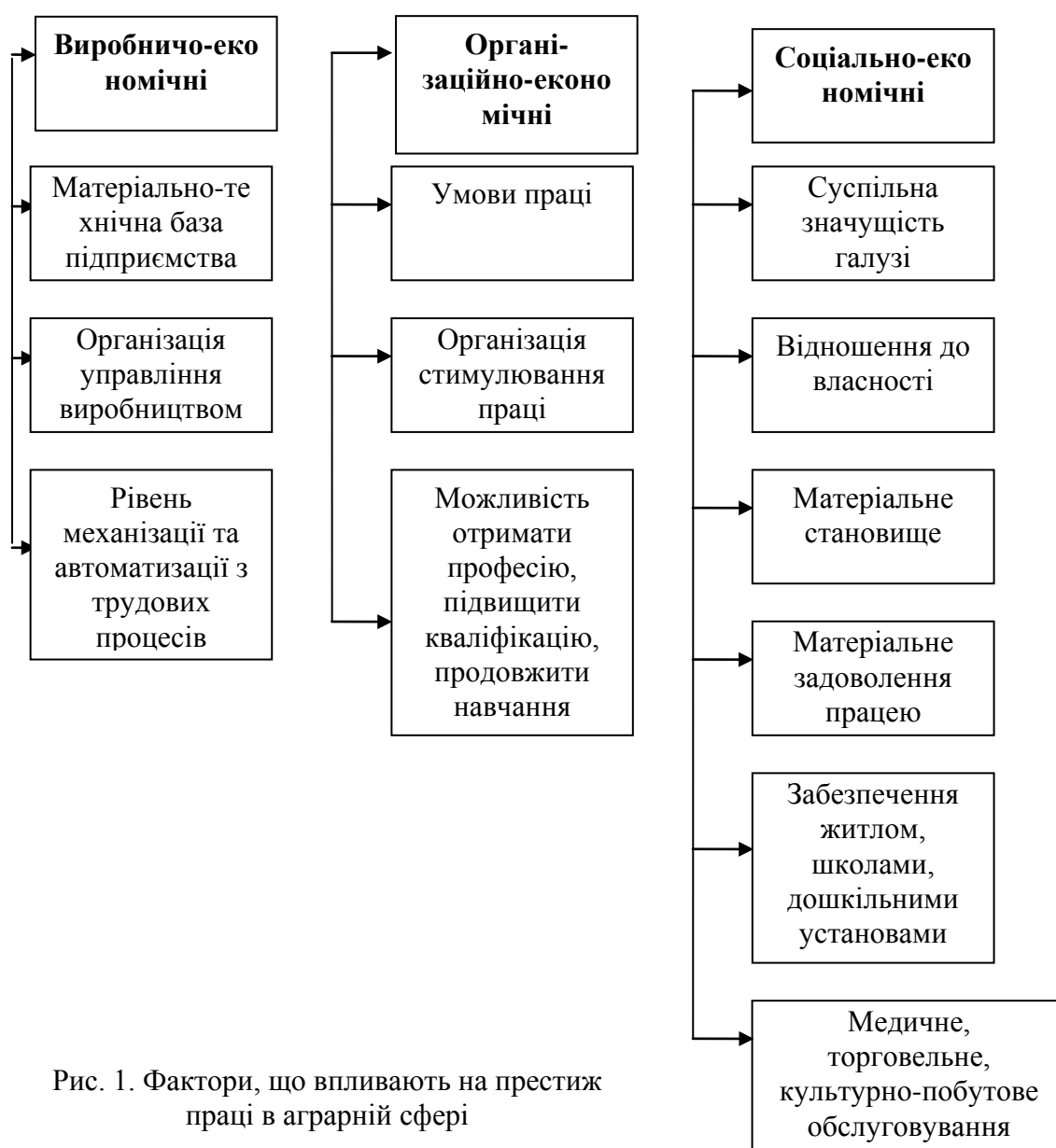
по-друге, в даний час поглиблюється вплив лімітуючих розвиток регіональних АПК факторів, наприклад, має місце подальше зниження забезпеченості ріллею, що зумовлює інтенсифікацію розвитку негативних ознак регіональних АПК, таких, як зменшення частки сільського господарства в економіці регіону, втрата робочих місць в аграрній сфері регіону тощо; при цьому, виявлено наступні особливості: найбільша забезпеченість ріллею з розрахунку на одного жителя (га) має місце в регіонах, що розташовані вздовж Дніпра, а найменша забезпеченість за цим показником властива західним і східним областям; саме ці особливості суттєво вплинули на результати господарювання в сфері регіональних АПК.

Чим більша диверсифікація особливостей стану регіональних АПК, тим важче управляти їх розвитком в рамках національного АПК, тим мобільнішими мають бути органи управління з точки зору узгодження структур керуючої і керованої систем. Ось чому так важливо налагодити моніторинг інтенсивності диверсифікації особливостей стану регіональних АПК з метою управління цим процесом. Дуже важливо обмежувати вплив лімітуючих розвиток регіональних АПК факторів за допомогою продуманої системи заходів, що має вирішальне значення для виробництва вітчизняних продуктів харчування.

Фактори формування і особливостей функціонування окремих підсистем АПК вивчені й під кутом їх поділу на виробничо-економічні, організаційно-економічні та соціально-економічні (рис. 1).

Виявлено, що особливості функціонування окремих підсистем АПК формуються під впливом того чи іншого поєднання різних груп факторів в конкретних регіонах.

Ось чому прогнозування розвитку регіональних АПК вимагає комплексного врахування дії

факторів, які мають вивчатися у найрізноманітніших зрізах (за тривалістю дії, місцем і характером впливу, генезисом виникнення тощо). Про це засвідчують окреслені особливості реформування колективних сільськогосподарських підприємств, а саме: а) має місце наявність залишкових колективних сільськогосподарських підприємств, найбільша кількість яких є у Тернопільській області (313 одиниць чи 32,3% від усіх залишкових колективних сільськогосподарських підприємств), а також у східних областях – Сумській (135 чи 14,1%), Луганській (119 чи 12,4%), Донецькій (88 чи 9,1%). Ці та інші дані дозволили зробити висновок про сповільнені темпи реформування АПК названих областей в результаті дії низки факторів, палітра яких є надзвичайно широка: від супротиву владних структур новим процесам до неготовності населення в силу тих чи інших причин стати самостійним власником землі, що має йому належати; б) внаслідок здійснення реформування сталося подрібнення земельно-майнових комплексів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств; в) процес паювання землі та майна колишніх колгоспів (радгоспів) у більшості випадків не забезпечив підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, оскільки зацікавленість їх власників у результатах праці залишилась низькою; г) збереглися низькі результати господарювання.

Автором привертається увага до актуалізації і необхідності розв'язання проблеми структурної перебудови АПК у напрямку модернізації функціонально-компонентної і територіальної структури, збалансування всіх його галузей, поглиблення спеціалізації агропромислового виробництва, удосконалення як галузевої і внутрішньогалузевої, так і територіальної структури, кооперування, комбінування і комплексування виробництва, модернізацію сільськогосподарських машин і обладнання, оновлення основних виробничих фондів у галузях аграрно-промислового сектору економіки і максимальну ув'язку їх розміщення із сировинними ресурсами, раціональну організацію сировинних зон. Складність та особливість цієї перебудови полягає в тому, що вона повинна здійснюватися паралельно з розбудовою ринкового середовища. При цьому мають бути враховані зміни виробничих відносин в АПК регіону, що стали наслідком трансформації колективних сільгоспідприємств, переробних та агросервісних структур у приватні агроструктури, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства, а також фермерські та особисті підсобні господарства, підприємства торгівлі, які суттєво вплинули на територіальний поділ праці та міжрегіональні сировинні і продовольчі зв'язки.

Реформування регіональних АПК повинно відбуватися за умов удосконалення інвестиційно-інноваційного й наукового забезпечення, створення ринку науково-технічної продукції та дієвих регіональних інформаційно-консультаційних центрів (дорадчих служб) і активізації діяльності регіональних служб агромаркетингу, що вимагає здійснення виваженої регіональної агропромислової політики на державному рівні. При цьому, вибір орієнтирів для відновлення й нарощування обсягів агропромислового виробництва в межах регіональних АПК

слід здійснювати, виходячи з специфіки потреб населення, згідно з науково обґрунтованими нормами, та з необхідності гарантії продовольчої безпеки держави. Звичайно, при цьому необхідно враховувати можливий міжрегіональний обмін товарами й послугами.

Підсумовано, що стратегічною метою земельної реформи є забезпечення за допомогою принципово нових земельних відносин високоефективного використання сільськогосподарських угідь, їх всебічної охорони та розширеного відтворення родючості ґрунтів, екологічно зрівноваженого ведення землеробства й розв'язання на цій основі в найкоротші строки продовольчої проблеми в країні та створення конкурентоспроможного на світовому та європейському продовольчих ринках національного АПК. В контексті сказаного автором окреслені найважливіші завдання, без реалізації яких не може бути досягнена стратегічна мета земельної реформи, а саме: активне відновлення екологічно нешкідливого приватного землеробства; створення в усій країні системи дієвого земельного кадастру; розробка і реалізація механізму підвищення родючості земельних ресурсів; посилення правового захисту земельних часток селян; завершення видачі державних актів на право приватної власності на землю тощо.

Розділ 2 “Аналіз регіональних особливостей розвитку аграрної сфери АПК” присвячений висвітленню регіональних особливостей розвитку аграрної сфери, дослідженню відтворювальних аграрних процесів в ринкових умовах господарювання.

За даними Держкомстату України кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання становила у 2004 р. 58575 одиниць, в тому числі фермерських господарств – 42533 (72,6%), господарських товариств – 8172 (14,0%), приватних підприємств – 4054 (6,9%), державних підприємств – 395 (0,7%), підприємств інших форм господарювання – 1694 (2,9%).

Серед сільськогосподарських підприємств вищі показники рівня рентабельності мають приватні (приватно-орендні) підприємства та фермерські господарства, створені при реформуванні колективних сільськогосподарських підприємств. Низьку ефективність мали в 2004 р. кооперативи, а також ще не реформовані колективні підприємства. Така ж закономірність зберігається і в зональному розрізі. Вона пов'язана з тим, що різні сільськогосподарські підприємства мають різні цілі, спеціалізацію, виробничо-економічні умови. На основі вивчення ефективності функціонування вітчизняних сільськогосподарських підприємств та з урахуванням зарубіжного досвіду можна зробити такі висновки:

- ефективне функціонування реформованих агроструктур можливе за умови не тільки змін форм власності, але й реальних власників засобів виробництва та результатів праці;
- адаптація сільськогосподарських підприємств до ринкових структур неможлива без їх одночасного технічного та технологічного переоснащення;

- належить переглянути економічну діяльність на сільгосп підприємствах: бізнес-планування, інформаційне забезпечення, агромаркетинг;
- слід передбачати інтеграцію та кооперацію з переробними, обслуговуючими та торговельними підприємствами.

На основі опрацювання низки наукових джерел узагальнене формулювання стратегії і тактики реформ щодо подальшого розвитку регіональних АПК і сільського господарства загалом. Її суть полягає в тому, що стратегія і тактика здійснення реформ в регіональних АПК повинні сконцентруватися на трьох взаємопов'язаних напрямках: формування ефективного господаря-власника; створення сприятливого економічного середовища (“правил гри”) на ринку; активний пошук та мобілізація внутрішніх резервів зростання обсягів виробництва, підвищення ефективності. При цьому, слід надавати перевагу тим підприємницьким структурам, які успішно пройшли перший етап реформування і стали виробляти конкурентоспроможну продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

На сьогоднішньому етапі розвитку сільськогосподарських підприємств всіх типів і видів більш важливо звернути увагу на заходи, які сприятимуть їх адаптації до ринкових умов. Це означає, що одним із важливих напрямів реформування регіональних АПК в найближчій перспективі повинна стати адаптація їх галузей та суб'єктів до ринкових умов з метою підвищення ефективності їх функціонування. При цьому важливо врахувати позитивний досвід розвитку окремих сільськогосподарських підприємств в конкретних регіонах з метою його поширення на інші регіони для відтворення сільського господарства як чи не найважливішої галузі економіки України з точки зору формування безпеки держави.

Виявлено, що найбільш інтенсивно за період 1998-2004 рр. зростала кількість фермерських господарств у Хмельницькій (на 213,8%), Черкаській (на 184,7%) та в Житомирській (на 183,2%) областях. В той же час, у вказаний період відбулося скорочення кількості фермерських господарств у Тернопільській, Сумській, Чернігівській, Львівській, Івано-Франківській та Донецькій областях. Ці особливості (як зростання, так і скорочення кількості фермерських господарств) пов'язані з низкою загальноукраїнських та специфічних для кожної з названих областей факторів. Якщо чисельність фермерських господарств зросла за період 1998-2004 рр. на 19,7%, то площа сільськогосподарських угідь у їх власності, користуванні й оренді збільшилась у 2,8 рази і склала понад 3 млн. га. Це відбулося переважно за рахунок оренди фермерськими господарствами земельних часток (паїв) у колишніх членів колективних сільськогосподарських підприємств. Фермери, як правило, краще розраховуються з орендодавцями і тому власники земельних ділянок надають їм перевагу. При цьому, загалом по Україні за останні роки відбулося зростання валової продукції фермерських господарств.

Середній розмір одного господарства також збільшився в середньому по Україні приблизно

у 2,8 рази з 25,9 га у 1998 р. до 71,9 га у 2004 р. При цьому, найбільший ріст спостерігався в таких областях, як Рівненська, Житомирська, а найменший - в Закарпатській, Волинській та Херсонській областях.

Більш детальний аналіз ефективності виробництва у фермерських господарствах був здійснений на матеріалах Львівської області. Зокрема, було встановлено аналітичний вираз виробничої функції стосовно умов діяльності селянських фермерських господарств, які склалися у Львівській області. Вихідними даними для економетричної моделі послужили площа ріллі, вартість основних засобів, сума оборотних коштів, кількість працівників, дохід від реалізації продукції по фермерських господарствах. Проведені економетричні дослідження в пакеті Statistica 6.0 дозволили записати виробничу функцію в такому вигляді:

$$Y = 0,337 \cdot X_1^{0,009} \cdot X_2^{-0,009} \cdot X_3^{0,67} \cdot X_4^{0,624},$$

- де Y – дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн.;
- X_1 – площа ріллі у селянських фермерських господарствах, га;
- X_2 – вартість основних засобів, тис. грн.;
- X_3 – сума оборотних коштів, тис. грн.;
- X_4 – кількість працівників, осіб.

Коефіцієнт множинної детермінації моделі $R^2 = 0,93$ дає підстави стверджувати, що модель досить вичерпно пояснює зв'язок між вихідними факторами і результируючою змінною.

Побудована регресійна модель дала можливість зробити висновок, що на збільшення доходу суттєвий вплив має збільшення суми оборотних коштів та кількості працівників (відповідно X_3 та X_4). Збільшення площі ріллі X_1 та вартості основних засобів X_2 практично мало змінюють розмір доходу.

Дослідження взаємозв'язків “ресурс – продукт” виявило такі залежності:

для площі ріллі ($R^2 = 0,81$);

$$Y = 0,684 \cdot X_1^{0,876},$$

гранична величина зміни

$$MP_1 = 0,599 \cdot X_1^{-0,124},$$

для вартості основних засобів ($R^2 = 0,51$);

$$Y = 0,684 \cdot X_2^{1,005},$$

гранична величина зміни

$$MP_2 = 0,252 \cdot X_2^{0,005},$$

для суми оборотних коштів ($R^2 = 0,51$);

$$Y = 1,623 \cdot X_3^{0,938},$$

гранична величина зміни

$$MP_3 = 0,074 \cdot X_3^{-0,062},$$

для кількості працівників ($R^2 = 0,88$);

$$Y = 1,623 \cdot X_4^{1,502},$$

гранична величина зміни

$$MP_4 = 0,317 \cdot X_4^{-0,502}.$$

При розгляді впливу кожного фактора зокрема можемо зробити такі висновки: зміна площі ріллі (X_1) призводить до зміни доходу, проте темпи зростання цього доходу зменшуються із зростанням площ ріллі. Щодо впливу вартості основних засобів, то темпи зростання доходу практично не змінюються при зміні вартості основних засобів (залежність Y від X_2 має прямо пропорційний характер). Те ж саме можна сказати про залежність розміру доходу від суми оборотних коштів, проте збільшення кількості працівників призводить до зростання як доходу, так і темпів його приросту, що говорить про трудомісткість галузі. Ці залежності проілюстровані на рис. 2.

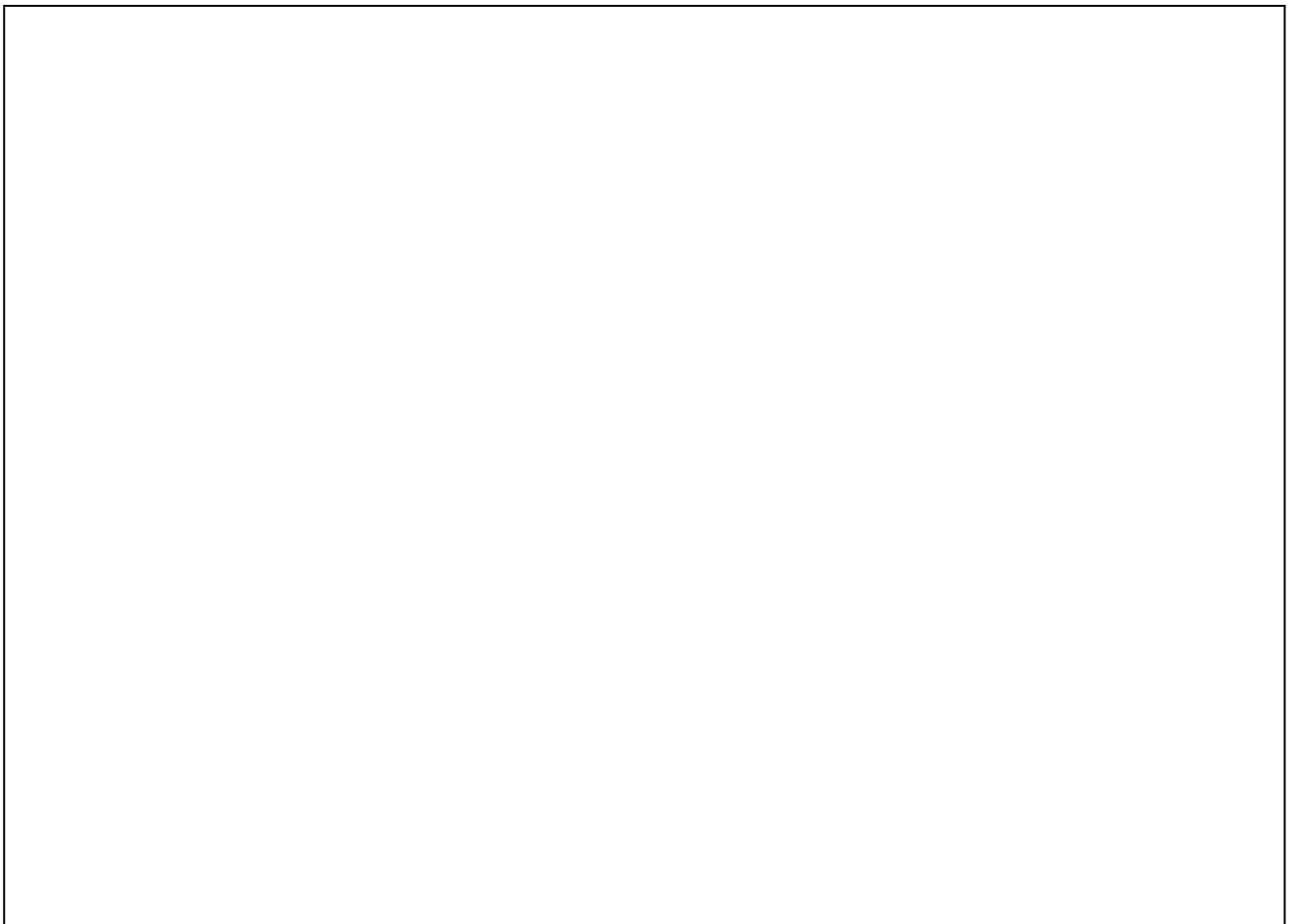

Рис. 2. Залежність доходу від досліджуваних ресурсів.

Таким чином, висока ефективність функціонування фермерських господарств засвідчує про необхідність сприяння їх розвитку. Саме тому доцільно у найближчій перспективі організаційну структуру сільського господарства України поступово змінюватиметься у напрямках, які забезпечать збільшення розмірів фермерських господарств не тільки за рахунок оренди земельних і майнових паїв, а й шляхом купівлі-продажу землі. Такому процесу особливо сприятимуть законодавчі положення прийнятого Верховною Радою України нового Земельного кодексу, а також намічених близько 40 законодавчих актів, що його доповнюють. Це виступатиме подальшим потужним фактором не тільки розвитку фермерства, але й АПК в цілому.

Виробництво валової сільськогосподарської продукції у господарствах населення в середньому по Україні досягло в 2004 р. 39930 млн. грн. В порівнянні з 1995 р. воно зросло в 1,3 рази, а в розрахунку на 1 сільську раду – приблизно на 20%, на 1 село – на 21%, на 1 особу – на 30%, на 100 тис. га угідь – майже в 5 разів, що зумовлено, насамперед, більш ефективним використанням землі особистими підсобними господарствами громадян. При цьому, питома вага господарств населення в загальному обсязі валової продукції рослинництва становила в областях Західного соціально-економічного району понад 80% у той час коли щодо України цей показник становив приблизно 52%, а в областях Східного соціально-економічного району не досягав 50%.

Виявлено низьку технічну оснащеність особистих господарств, в яких земельні ділянки переважно обробляють переважно вручну (за винятком оранки). Найкраще забезпечені тракторами Тернопільська (26 тракторів на 1000 га ріллі), Волинська (25 тракторів на 1000 га ріллі), Черкаська (24 трактори на 1000 га ріллі), Рівненська (23 трактори на 1000 га ріллі), найгірше – Миколаївська, Донецька, Запорізька (менше 10 тракторів на 1000 га ріллі). Якщо взяти до уваги зональний фактор, то найкраще забезпечені тракторами області лісостепу (18,5 тракторів на 1000 га ріллі), найгірше – степові області (9,8 тракторів на 1000 га ріллі). Забезпеченість зернозбиральними комбайнами дещо інша: найкраще забезпечені області полісся (8,5 зернозбиральних комбайнів на 1000 га ріллі), найгірше – степові області (3,0 зернозбиральних комбайнів на 1000 га ріллі). В таких областях, як Донецька, Полтавська, Сумська, Івано-Франківська, Рівненська в особистих підсобних господарствах взагалі відсутні тракторні плуги, тракторні сівалки та культиватори. Очевидно, що в областях (Донецька, Запорізька та ін.), населення яких зайняте переважно в промисловості і є орієнтованим на закупівлю продуктів харчування, має місце надзвичайно низька забезпеченість особистих підсобних господарств сільськогосподарською технікою.

Питання забезпеченості оснащеності особистих господарств технікою є не менш болючим, ніж забезпеченості нею сільськогосподарських підприємств. Це пояснюється в значній мірі тим, що

за період 1990-2004 рр. виробництво тракторів, тракторних плугів, тракторних сівалок зменшилося майже в 30 разів, жаток – у 65 разів бурякозбиральних машин – у 86 разів і т. д. В результаті цього зменшилася і наявність техніки в господарствах (рис. 3).

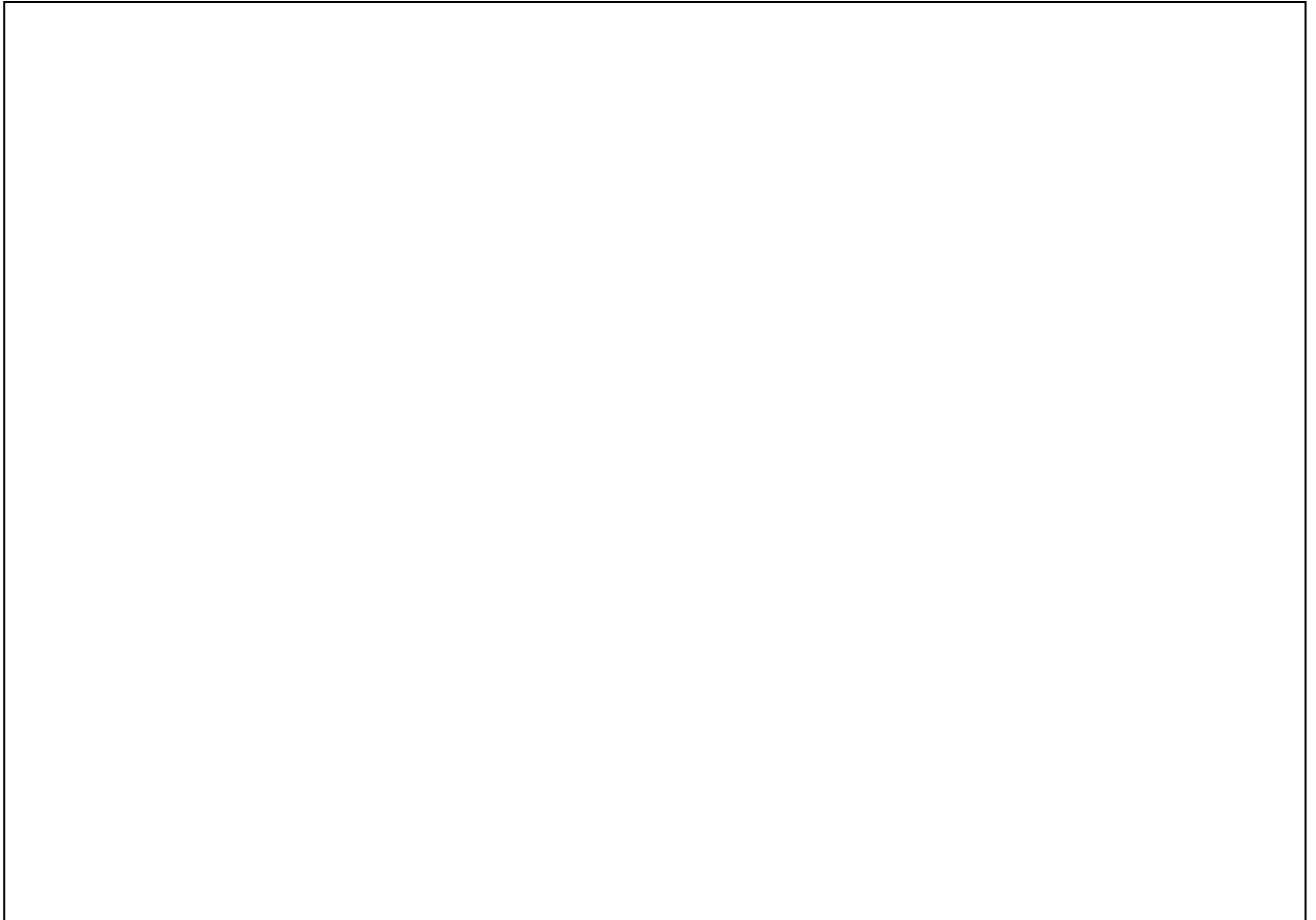

Рис. 3. Наявність техніки в сільськогосподарських підприємствах, тис. штук

Така ситуація в значній мірі пояснюється тим, що в останні роки відбулося падіння купівельної спроможності сільськогосподарських підприємств, що пов'язане з погіршенням співвідношення цін на техніку і сільськогосподарську продукцію.

Оцінка особливостей функціонування особистих підсобних господарств дозволила виділити такі наступні їх типи, які сформувалися, практично, в усіх областях України залежно від місця розташування стосовно територій з різними функціями:

- господарства, які займаються виробництвом рослинницької і тваринницької продукції й практично забезпечують, насамперед, свої власні потреби у продуктах харчування;

- господарства, які частково утримують тварин (свиней, кролів або курей) і не забезпечують себе та ринок новим асортиментом харчових продуктів;
- господарства, що забезпечують власні потреби рослинницькою продукцією і потреби інших споживачів, оскільки вони розташовані в основному поблизу ринків збуту (великих районних та обласних центрів);
- спеціалізовані господарства, які працюють суто на ринок: невеликі тепличні з вирощування квітів, ранніх овочів тощо, які теж розташовані в приміських зонах, а то й у містах.

Подальший розвиток особистих підсобних господарств регіону всіх названих вище типів потребує розробки регіональних соціально-економічних програм щодо їх підтримки, інтеграції з новоствореними агроформуваннями та різного типу сільськогосподарськими підприємствами, а також можливості отримати кредитні ресурси. В таких програмах має формуватися комплекс заходів, спрямований на розв'язання регіональних проблем інтегрального розвитку елементів та підсистем аграрної сфери, які перешкоджають об'єднанню всіх складових регіонального АПК в єдиний ефективно функціонуючий організм, а саме:

- збереження та розвиток агроформувань як найбільш продуктивної бази всього аграрного виробництва, що володіє технічними засобами, надає робочі місця для членів особистих підсобних господарств, чим забезпечує їм основу для існування;
- збереження та розвиток особистих підсобних господарств як засобу соціального захисту та самозабезпечення продовольством і доходами, а в екстремальних умовах – додатковими робочими місцями для їх власників;
- на взаємовигідних умовах надання з боку агроформувань допомоги особистим підсобним господарствам з використанням натомість ресурсного потенціалу особистих підсобних господарств.

Розв'язання регіональних проблем інтегрального розвитку аграрних підприємств вже в найближчій перспективі сприятиме зростанню індексів продукції сільського господарства, які загалом по Україні протягом 1990-2000 рр. неухильно знижувалися, в 2001-2003 рр. стабілізувалися, а в 2004 р. зросли (табл. 1).

Таблиця 1

Індекси продукції сільського господарства *

(у господарствах всіх категорій, 1990=100%)

Республіка, Область	1995	2000	2001	2002	2003	2004	Ранжування (місце регіону в Україні за індексом 2004 р.)	Індекс 2004 р. в %% до українського показника
АР Крим	53	43	43	41	39	44	19	69,8
Вінницька	67	54	56	56	49	58	15	92,1
Волинська	60	55	58	58	58	63	11	100,0
Дніпропет- ровська	69	55	66	66	57	69	6	109,5
Донецька	66	56	68	68	52	71	4	112,7
Житомирська	69	52	49	50	50	56	16	88,9
Закарпатська	80	78	85	88	91	90	1	142,9
Запорізька	60	47	58	54	41	56	16	88,9
Івано-Франкі вська	81	73	75	78	76	78	3	123,8
Київська	71	54	57	61	59	67	8	106,3
Кіровоград- ська	63	48	65	66	54	68	7	107,9
Луганська	58	41	43	46	44	51	18	80,9
Львівська	67	67	63	71	69	70	5	111,1
Миколаївська	58	41	60	58	42	64	10	101,6
Одеська	59	58	69	68	56	80	2	126,9
Полтавська	66	43	52	55	47	61	13	96,8
Рівненська	66	57	58	63	59	66	9	104,7
Сумська	63	51	52	51	48	53	17	84,1
Тернопіль- ська	66	55	51	54	51	56	15	88,9
Харківська	65	56	68	67	56	66	9	104,7
Херсонська	56	53	62	56	56	62	12	98,4
Хмельницька	70	57	59	59	52	62	12	98,4
Черкаська	66	58	60	60	56	69	6	109,5
Чернівецька	71	63	69	68	62	70	5	111,1
Чернігівська	67	49	50	51	52	60	14	95,2

Республіка, Область	1995	2000	2001	2002	2003	2004	Ранжування (місце регіону в Україні за індексом 2004 р.)	Індекс 2004 р. в %% до українського показника
Україна	65	53	59	59	53	63	X	100,0

* Розраховано за: Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Держкомстат України, 2005.

Ранжування областей за індексом продукції сільського господарства дозволив встановити, що у 2004р. найбільше наблизилися за випуском продукції до рівня 1990 р. такі три області, як Закарпатська, Одеська, Івано-Франківська, найменше – АР Крим.

Розраховані нами співвідношення індексу 2004 р. в %% до аналогічного середньоукраїнського показника дозволив встановити, що в 2004 р. 11 областей з 25 виробляли меншу частку продукції у % до 1990 р., ніж Україна загалом (див. рис. 4).

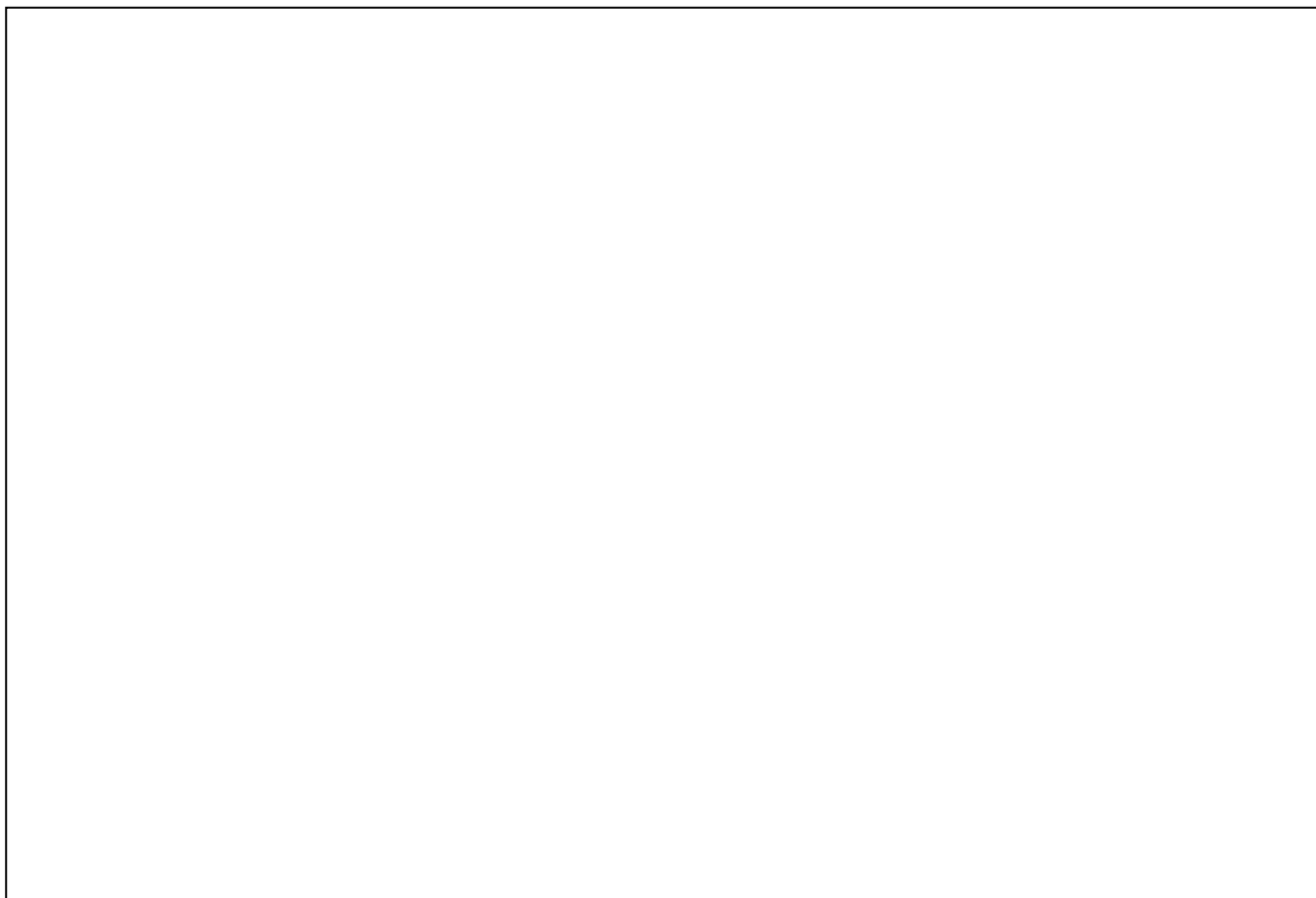

Рис. 4. Індеси продукції сільського господарства у 2004 р.
в %% до середньоукраїнського показника

Порівняння співвідношень наведених вище показників засвідчує, що відтворювальний потенціал більшості регіональних АПК і АПК України в цілому почав зростати.

У розділі 3 “Регіональні особливості розвитку переробних підприємств та інфраструктурних систем АПК” висвітлюються стан та особливості розвитку переробних підприємств в регіонах України, результати вивчення регіональних особливостей формування інфраструктурних систем АПК та аналізу регіональних особливостей формування і використання трудового потенціалу, досліджуються регіональні особливості розвитку інвестиційних процесів та вплив інновацій в сфері переробних підприємств на регіональний розвиток АПК.

Дослідження стану переробних підприємств в регіонах України і ретроспективних тенденцій їх розвитку дозволило виявити такі особливості їх функціонування:

- на тлі деякого скорочення виробництва в національному комплексі загалом, в харчовій промисловості зберігся його приріст;
- протягом останніх п’яти років мала місце нерівномірність зростання випуску продукції переробних підприємств як в розрізі регіонів, так і в розрізі галузей харчової промисловості по регіонах України, що зумовлено як розташуванням тих чи інших переробних підприємств в конкретних сировинних зонах, так і концентрацією таких підприємств в регіонах;
- обсяги переробки сільськогосподарської продукції в Україні загалом і в розрізі регіонів були меншими від тих, які необхідні для досягнення продовольчої безпеки, що в значній мірі пояснювалося недостатніми обсягами виробництва сільськогосподарської продукції (так, за оцінками вчених УААН, орієнтовні обсяги виробництва зерна як найважливішого стратегічного продукту для задоволення мінімальних внутрішньодержавних потреб за кризового стану економіки повинні становити не менше 32 млн. т, а для нормального функціонування агропродовольчого комплексу і споживчого ринку мають бути поступово доведені до 43 млн. т, цукрових буряків – відповідно 11,2 і 16,7 млн. т, соняшнику – 0,8 і 1,4 млн. т, картоплі та овочів – 17,9 і 24,5 млн. т);
- відбулося суттєве зменшення державного сектору у харчовій промисловості, спостерігалось інтенсивне виникнення малих підприємств (якщо в Україні у 1992 році державний сектор у харчовій промисловості становив за кількістю підприємств понад 50% при обсягах виробництва 3/5 усієї продукції, то у 2005 році і кількість державних підприємств і обсяги їх виробництва становили значно менше 10%).

Незважаючи на деяке збільшення випуску продукції переробними підприємствами у 2001-2005 рр., низьким було споживання населенням України найбільш повноцінних тваринницьких продуктів – м’яса, яєць, риби і рибопродуктів (50-70% до норми, що значно менше,

ніж у 1991 р.), хоча випуск окремих видів продукції за останній рік дещо зріс (рис. 5).

Недостатнім було споживання і молочних продуктів. Незважаючи на недостатній рівень споживання молочних продуктів в Україні, значна їх частина експортується. Це зумовлено насамперед низькою купівельною спроможністю більшості населення України. Так, середньостатистичний європеєць споживає за рік близько 17 кг сиру, українець – 2 кг. Тим часом, щорічно експортується 50-60 тис. т цієї продукції.

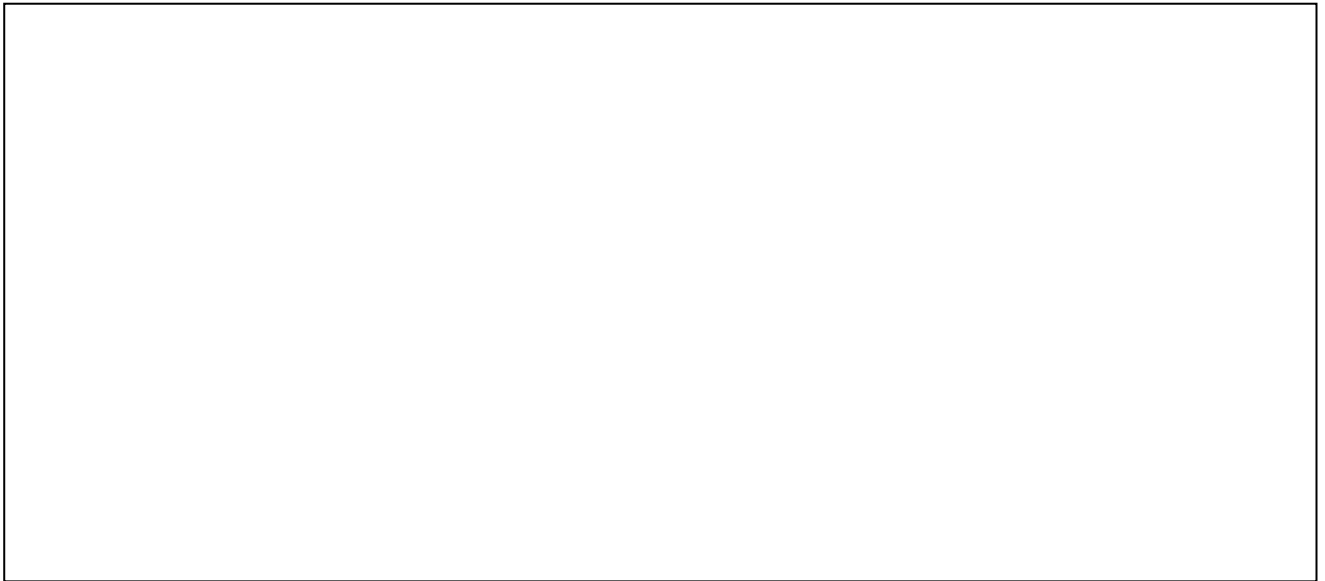

Рис. 5. Зміна виробництва продуктів тваринництва в усіх категоріях господарств (наростаючим підсумком в %% до відповідного періоду попереднього року)

В той же час споживання картоплі та хліба перевищувало на 8-9% норму, що засвідчує про нераціональну структуру харчування. Це дало підстави зробити висновок про недостатнє виконання як переробними підприємствами, так і аграрним ринком соціальної функції. Так, переробка сільськогосподарської продукції в Україні загалом і в розрізі регіонів зокрема здійснювалася в значно менших розмірах від тих, які необхідні для досягнення продовольчої безпеки, що в значній мірі пояснюється недостатніми обсягами переробки сільськогосподарської продукції. Найменші обсяги продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств та її переробки мали місце протягом останніх років в північних областях України і в Криму.

Ось чому таким важливим є створення малих переробних підприємств, форма функціонування та спеціалізація яких має визначатися в залежності від регіону розташування. При цьому, активізація створення малих підприємств можлива при підтримці створення переробних цехів при обслуговуючих кооперативах. Дуже важливо на різних рівнях управління підтримувати розробку проектів малих підприємств, сприяти пошуку шляхів залучення внутрішніх і зовнішніх

інвесторів та підтримувати створення філіалів великих переробних підприємств.

Для стабілізації виробництва продуктів харчування і подальшого розвитку галузей харчової та переробної промисловості необхідне підвищення технологічного й технічного рівня як існуючих, так і нових підприємств. Адже, після здобуття Україною незалежності впродовж 90-х років практично було припинено фінансування робіт зі створення нової техніки для харчової та переробної промисловості. У результаті знизився рівень механізації праці, а на малих переробних підприємствах переважала ручна праця: низька технічна оснащеність переробних підприємств гальмувала зростання ефективності виробництва, знижувала якісні показники продукції, не дозволяла збільшити повноту переробки сировини, яка трималася на рівні 25-35 %, тобто була значно нижчою, ніж у країнах ЄС, США та Канаді. Застарілі виробничі потужності переробки та низький технічний рівень існуючих підприємств зумовлювали великі втрати виробленої продукції (м'яса, картоплі – на 30 %, овочів та фруктів, молока – понад 40 %).

В наш час необхідно зосередити зусилля вчених та спеціалістів на виконанні наступних основних завдань: зниження енергоємності виробництва, яка є в 6 -10 разів вищою, ніж у розвинених країнах світу, наприклад, в Німеччині, що позитивно вплине на собівартість продукції та підвищить її конкурентоспроможність на продовольчому ринку; підвищення рівня використання сучасних технологій при експорті продовольства; прогнозування трансакційних витрат на основі маркетингових досліджень; забезпечення державної підтримки розвитку харчової та переробної промисловості – цільові кредити, пільги в оподаткуванні, зниження митних тарифів на сировину та обладнання, сприяння створенню кооперативно-інтеграційних структур, аграрних фінансово-промислових груп.

Для розвитку виробничої сфери харчової та переробної промисловості доцільне створення дієвої системи кооперації і організація на цій основі інтегрованих підприємств, що дозволить більш повно використати продукцію особистих підсобних та фермерських господарств. Це стосується, зокрема, переробки плодоовочевої сировини. З матеріалів обстежень сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян видно, що в регіонах значна частина фруктів та ягід втрачається при зберіганні, а реалізовується лише їх чверть. Для цього в кожному конкретному випадку слід визначити структуру виробництва малого переробного підприємства та форму його функціонування: цілорічне чи сезонне. Найбільш реальне та економічно виправдане створення сезонних підприємств з виробництва соків (в основному фруктових), а також напівфабрикатів для їх виготовлення. Для виробництва соків не потрібно складного й дорогого обладнання, а з використанням місцевої сировини можна досягти високої рентабельності.

Виявлено значне відставання від нормативного забезпечення інфраструктурними системами всіх видів всіх регіональних АПК. Обґрунтовано, що без кардинальних змін у розвитку інфраструктури не можна буде досягнути підвищення ефективності розвитку АПК. Ось чому цей

напрямок розвитку АПК окреслений як один із пріоритетних на найближчу перспективу.

Виявлені й регіональні особливості формування та використання трудового потенціалу АПК. Встановлено, що формування трудового потенціалу села в розрізі регіонів відрізняється особливими відмінностями в демографічній ситуації, яка є напруженою та нестабільною, про що засвідчують регіональні особливості природного та механічного руху населення. Так, найбільше від'ємне сальдо міграції було характерне для сільської місцевості Львівської, Вінницької та Хмельницької областей, що в найближчий час може активізувати постаріння сільського населення в цих областях (табл. 2).

Таблиця 2

Міграційний рух населення у сільській місцевості України за 2004 рік *

(осіб)

Республіка, Область	У межах України			Зовнішня міграція		
	число прибулих	число вибулих	приріст	число прибулих	число вибулих	приріст
АР Крим	9975	12607	-2632	1840	1387	453
Вінницька	12394	15476	-3082	421	411	10
Волинська	7035	8147	-1112	185	510	-325
Дніпропетровська	11909	12943	-1034	172	216	-44
Донецька	8970	10843	-1873	293	449	-156
Житомирська	9258	11034	-1776	166	217	-51
Закарпатська	3772	4880	-1108	105	634	-529
Запорізька	8083	9463	-1380	437	323	114
Івано-Франківська	6118	7372	-1254	118	193	-75
Київська	10343	12467	-2124	203	127	76
Кіровоградська	5252	8009	-2757	97	156	-59
Луганська	5808	7910	-2102	190	382	-192
Львівська	8335	11795	-3460	122	115	7
Миколаївська	6016	8954	-2938	203	183	20
Одеська	10855	11555	-700	1498	696	802
Полтавська	11425	12826	-1401	211	221	-10
Рівненська	7623	8754	-1131	118	431	-313
Сумська	7155	8513	-1358	172	247	-75

Республіка, Область	У межах України			Зовнішня міграція		
	число прибулих	число вибулих	приріст	число прибулих	число вибулих	приріст
Тернопільська	7396	5887	1509	177	246	-69
Харківська	11542	13586	-2044	235	312	-77
Херсонська	6217	8559	-2342	283	367	-84
Хмельницька	8476	11504	-3028	241	208	33
Черкаська	10667	12576	-1909	270	289	-19
Чернівецька	4218	5246	-1028	242	460	-218
Чернігівська	6785	8991	-2206	134	219	-85
Україна	206061	250004	-43943	8223	9030	-807

* Джерело: Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Держкомстат України, 2005.

Значний розвиток отримала і зовнішня міграція. З усіх областей України, а особливо із областей Західного регіону, зокрема Закарпатської, Волинської, Рівненської областей, працездатні люди із сільської місцевості поповнюють робочі місця: жінки – в Італії, Іспанії, чоловіки – в Португалії, Польщі. Вийжджають переважно працездатні люди віком від 25 до 40 років, які мають кваліфікацію, не схильні до алкоголізму та наркоманії, фізично розвинуті, але, які не в змозі в регіоні покращити життя – купити автомобіль, побудувати будинок, вивчити дітей, забезпечити гідні умови життя як собі, так і сім'ї. Саме ці люди при сприянні держави щодо їх зайнятості по місцю проживання здатні створити і поповнити середній клас, який є основою підтримки економіки багатьох держав. Головними чинниками, що зумовлюють ріст зовнішньої міграції, є низький рівень життя, незадовільні соціально-побутові та житлові умови, ріст вартості життя та ін.

Найбільші сукупні втрати сільського населення у 2004 р. мали місце у центральних областях України, зокрема у Вінницькій, Київській та Чернігівській. Але, найбільша депопуляція у розрахунку на 1000 жителів спостерігалася у Чернігівській та Сумській областях. Враховуючи інші негативні показники демографічної ситуації, зроблено висновок, що саме в сільській місцевості центральних областей України може найближчим часом сформуватися дефіцит висококваліфікованих кадрів працездатного віку.

Доведено, що сьогодні вкрай важливо на територіальному рівні, тобто в усіх регіональних АПК, здійснити регулювання заходами, спрямованими на поліпшення соціально-економічного середовища використання робочої сили (розширення соціальної інфраструктури АПК значною мірою впливає на формування умов для відтворення робочої сили в його сферах, причому відтворення робочої сили більш високої якості, але, за роки економічних реформ у розвитку

сільської соціальної інфраструктури її стан значно погіршився), а на галузевому рівні пріоритетним завданням має бути формування стратегічного управління трудовим потенціалом і ефективним його використанням у конкретних умовах функціонування того чи іншого елемента чи підсистеми регіонального АПК.

Регулювання зайнятості сільського населення в регіонах України має спрямовуватись на забезпечення високого рівня зайнятості та створення умов для повноцінної цілорічної праці і зростання добробуту. Для цього необхідні:

- розгалужена система державної служби зайнятості;
- система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації сільського населення;
- залучення іноземного та вітчизняного капіталу з метою створення нових робочих місць на селі;
- спеціальні заходи для забезпечення зайнятості громадян, які потребують соціального захисту і не мають можливості на рівних умовах конкурувати на ринку праці (жінки, молодь, інваліди та ін.);
- підтримка на державному рівні нетрадиційної сфери зайнятості на селі (розвиток приватних підприємств, кооперативів, малий бізнес, сфера туризму);
- забезпечення державними службами зайнятості можливого виїзду сільських мешканців на тимчасову роботу за кордон у періоди зниження інтенсивності сільськогосподарських робіт.

Обґрунтовано, що виведення з кризового стану АПК пов'язане не тільки з реалізацією заходів, спрямованих на поліпшення умов життєдіяльності населення в селі, чи з роздержавленням та приватизацією, але й зі здійсненням глибокої структурно-інвестиційної перебудови. Отже, перед державними органами влади на всіх рівнях управління виникає проблема розробки довготермінових інвестиційних програм розвитку регіональних АПК, спрямованих в кінцевому рахунку на досягнення макроекономічної рівноваги відповідно до законів ринкової економіки.

Потужний науково-технічний і кадровий потенціал АПК України, який спроможний успішно вирішувати сучасні складні фундаментальні і прикладні наукові проблеми соціально-економічного, організаційно-виробничого та техніко-технологічного розвитку сільськогосподарського виробництва, його інтеграції у світове ринкове середовище, використовується неефективно. Слабкою ланкою залишається організація широкого застосування у виробництві наукових розробок, створення умов щодо підвищення зацікавленості організаційно-господарських структур у впровадженні науково-технічних досягнень, наприклад виробництва біопалива.

Четвертий розділ “Врахування регіональних особливостей у механізмі управління розвитком АПК” присвячено висвітленню суті, функціям, завданням, регіональним особливостям механізму управління регіональним розвитком АПК, визначенню місця регіональних служб

агроримаркетингу, окресленню завдань інформаційно-консультаційних служб, обгрунтуванню ролі науково-технічного забезпечення як ланок механізму управління регіональним розвитком АПК.

Встановлено, що механізм управління АПК є складним і розбалансованим з точки зору спрямування функціонування окремих елементів АПК, оскільки сільськогосподарська політика в Україні проводиться різними відомствами, координація між якими є слабкою. Слід підкреслити й відношення держави до управління АПК як не до першочергового завдання.

Для подолання зазначених вище недоліків обгрунтовується доцільність розробки моделі управління розвитком регіональних АПК, яка увібрала б в себе власний вітчизняний досвід, а також усе позитивне, що є на даний час у світовій практиці.

Доведено, що ефективність діяльності органів управління АПК залежить від їх злагодженої дії на трьох рівнях, зокрема від:

- 1) результатів діяльності уряду щодо функціонування АПК в масштабах всієї країни;
- 2) від результативності діяльності окремих служб і відомств, що мають вплив на розвиток АПК та окремих його ланок;
- 3) від ефективності управлінських структур щодо функціонування АПК на регіональному, районному і локальному рівнях.

Встановлено, що дуже важливим завданням є досягнення узгодженого функціонування всіх ланок управління, що має забезпечити “внутрішню” ефективність діяльності всіх організацій управління АПК.

Злагодженість дій всіх органів управління АПК вимагає розробки низки заходів та їх реалізації в якомога стисліше строки. Найважливішими серед цих заходів, на думку автора, є підвищення ефективності функціонування центрів реформування сільського господарства.

Окреслена мета врахування регіональних особливостей у механізмі управління регіональним розвитком АПК, під якою автор розуміє максимально можливе врахування переваг кожного з регіонів у виробництві тих чи інших видів продукції АПК, що повинно сприяти не тільки збільшенню випуску такої продукції, але й повноцінному забезпеченню нею населення України та формуванню раціональних обсягів її експорту при умові повноцінного відтворення природно-ресурсного потенціалу АПК (родючості ґрунтів, водних ресурсів тощо).

Обгрунтовано, що досягнення цієї мети можливе при умові дотримання низки принципів, серед яких найважливіше місце займають використання достовірної бази даних про національні й регіональні особливості розвитку АПК; здійснення моніторингу цих особливостей; наявність розвинених інформаційних систем та програмного забезпечення для збереження і обробки величезних масивів інформації; наявність висококваліфікованого потенціалу, здатного не тільки критично оцінити національні й регіональні особливості розвитку АПК, але й розбити заходи щодо їх використання в управлінні регіональним розвитком АПК.

Дослідження показали, що економічна ефективність виробничо-збутової системи діяльності як аграрних, так і переробних підприємств АПК регіону суттєво залежить від реалізації наступних функцій маркетингу: дослідження ринків збуту, попиту споживачів сировини та продовольства, моніторингу та прогнозування конкурентної ситуації, застосування раціональної політики ціноутворення, організації безпосереднього збуту товарів. Ефективна їх реалізація вимагає забезпечення своєчасних необхідних перетворень у виробництві, збуті, управлінні і т. д. Проте у багатьох агроформуваннях, які розташовані в сільській місцевості, ці функції маркетингу реалізуються недостатньо. Адже, на практиці більшість підприємств АПК лише перейменували відділи збуту у відділи маркетингу, не змінивши при цьому основних напрямів діяльності та функції працівників. Підприємства АПК у багатьох випадках не виробляють саме ту продукцію, яка потрібна споживачам, слабо реагують на нові потреби. По суті, маркетингова діяльність у сфері АПК звузилась до її здійснення у збуті продукції, що пов'язано з великими затратами на маркетинг. В результаті підприємства обмежувались виконанням окремих функцій маркетингової діяльності замість комплексного підходу.

В умовах ринкової діяльності важливу роль повинні відігравати обласні та регіональні служби агромаркетингу. Служба та відділ агромаркетингу може створюватись як приватне (індивідуальне чи колективне) або державне підприємство. Основними клієнтами агромаркетингу можуть бути всі суб'єкти господарювання в АПК регіону: сільгоспідприємства, фермерські та особисті підсобні господарства, кооперативи та переробні підприємства, торгово-посередницькі структури тощо. При здійсненні своєї діяльності даній службі слід підтримувати взаємовідносини з іншими організаціями: органами управління АПК (усіх рівнів); маркетинговими та іншими структурами, що займаються збутом, сервісом у галузі; органами статистики та інформаційного забезпечення, а також фірмами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, що засвідчує необхідність створення системи міжрегіонального співробітництва в галузі агромаркетингу.

З метою виділення пріоритетних напрямків маркетингових зусиль розроблено конкретні програми, зокрема запропоновано прогнозування ціни реалізації, враховуючи зміни собівартості продукції, і на основі залежностей здійснюється прогнозування кон'юнктури ринку й визначення цін із застосуванням регресійного аналізу. Після аналізу побудованих лінійної, степеневі, показникової, параболічної та гіперболічної функцій проведено обчислення значущості зв'язку і середнього квадратичного відхилення, зроблено висновок, що регресійна модель, яка побудована на основі параболічної функції, дає можливість прогнозувати собівартість на перспективу, що дозволить зменшити трансакційні витрати.

Обласна служба агромаркетингу повинна охоплювати такі напрямки діяльності і мати, відповідно, фахівців:

- керівника агромаркетингової служби;

- спеціалістів з дослідження ринку (продовольчий, непродовольчий);
- спеціалістів з планування стратегії маркетингу та асортименту продукції;
- спеціалістів зі збуту та просування продукції;
- спеціалістів з реклами та стимулювання збуту;
- спеціалістів з права та зв'язків з громадськістю.

Стратегію розвитку агромаркетингу для вирішення завдань на рівні регіону запропоновано реалізувати наступним чином:

- створення та регулювання цілісної комплексної, гнучкої системи агромаркетингу на районних та обласних рівнях;
- раціоналізація функціональної організації системи маркетингу для чіткого встановлення та визначення пріоритетних напрямів розвитку маркетингової діяльності;
- вдосконалення маркетингової інфраструктури за рахунок розширення інформаційних та ділових зв'язків на різних рівнях;
- розвиток та регулювання регіональних інформаційних маркетингових систем як частини агромаркетингу, на основі комп'ютеризації й автоматизації маркетингової діяльності.

Оскільки розвиток маркетингової інфраструктури визначає можливість розширення маркетингової інтеграції через налагодження ринкового інформаційно-аналітичного забезпечення, вдосконалення збутових потоків, забезпечення цільового маркетингу товарів, підвищення ринкової адаптивності аграрного виробництва та інноваційної активності суб'єктів, запропоновано шляхи її розвитку, які в кінцевому рахунку повинні забезпечити активізацію розвитку АПК регіону.

Доведена необхідність підвищення ефективності функціонування інформаційно-консультаційних центрів (дорадчих служб) в Україні загалом і в розрізі окремих регіонів зокрема з врахуванням того, що спеціалісти новостворених сільськогосподарських агроформувань, фермери, члени особистих підсобних господарств не мають необхідних знань і потребують консультаційних послуг в створенні інфраструктури аграрного ринку, формуванні маркетингової мережі збуту сільськогосподарської продукції через сільські кооперативи, районні кооперативні агроторгові дома, оптові ринки (плодоовочеві, продовольчі), аукціони живої худоби і птиці, товарні і ф'ючерсні біржі тощо. Обґрунтовано перелік питань, які повинні входити в компетенцію районних та обласних дорадчих служб.

Доведено, що науково-технічна продукція в умовах переходу аграрно-промислового комплексу до ринкових відносин набуває форми товару. Товаром вона стає тоді, коли володіє корисними для споживача властивостями і на її виготовлення затрачено конкретну працю. Споживчі властивості наукової продукції виявляються у новостворених на її основі товарах і послугах.

Запропонована схема функціонування науково-інноваційного процесу (на прикладі

конкретного регіону), яка показує взаємодію підрозділів наукової сфери в регіональному АПК та модель регіонального ринку науково-технічної продукції, а також планування, регулювання та координації НДДКР в АПК регіону. У регіональній моделі ринку науково-технічної продукції створюються спеціальні ринкові структури, які займають проміжне місце між її виробниками та споживачами. До таких структур можна віднести центри впровадження НТП, банки інформації про закінчені результати досліджень, ринкові структури інтелектуальної праці, аукціони, виставки, банки ідей, банки даних інтелектуальної власності. Головним завданням цих формувань є не тільки прискорення впровадження наукових розробок у виробництво, але й організація їх реалізації при встановленні взаємовигідних економічних взаємовідносин між виробниками та споживачами наукової продукції. Обґрунтовано, що аналогічні проблеми стоять і перед впроваджувальними формуваннями, які в умовах становлення ринку науково-технічної продукції перетворились у тій чи іншій мірі в ринкові структури.

В розділі 5 “Моделювання розвитку регіональних АПК” розкриваються підходи до прогнозування розвитку регіональних АПК, характеризуються запропоновані автором моделі раціонального розміщення сільськогосподарського виробництва в регіонах, формулюються положення екологічного імперативу в моделях регіональних АПК та висвітлюються особливості використання моделей регіональних АПК при формуванні регіональної аграрної політики.

Стратегічні цілі на макрорівні і тактичні цілі на мезорівні, які закладені в основу прогнозних моделей регіональних АПК, спрямовані на досягнення продовольчої безпеки, що вимагає зміцнення виробничого потенціалу на основі досягнень НТП, інтенсифікації виробництва та вирішення соціальних проблем і в кінцевому підсумку досягнення рівноваги попиту та пропозиції продукції. Необхідно встановити мінімальний рівень аграрного виробництва, нижче якого настає загроза продовольчій безпеці держави. При цьому важливо враховувати внутрішньорегіональні відмінності за потребами у продовольстві та сільськогосподарській сировині, економічним потенціалом, умовами сільськогосподарського виробництва та його спеціалізації, екологією та іншими специфічними ознаками. Наприклад, біля обласних центрів та великих міст значне місце посідають приміські АПК, які в типології виділяються за ознакою основної спеціалізації та рівнем концентрації виробництва, а також інтенсивністю ведення сільського господарства.

Для об'єктивної оцінки стану регіонального продовольчого комплексу можливе застосування системи показників, в тому числі коефіцієнту виробництва продукції в розрахунку на душу населення. Той регіон, де коефіцієнт виробництва продукції перевищує одиницю, потенційно може бути її експортером, а при коефіцієнті менше одиниці цей вид продукції в регіон слід завозити. Однак треба зазначити, що вказаний коефіцієнт визначався відносно рівня виробництва того чи іншого виду продукції в Україні. Так, експортерами цукру можуть бути Тернопільщина, Волинська та Рівненська області, картоплі – усі області Західного соціально-економічного району,

молочних продуктів у малих обсягах – Волинська та Тернопільська області.

Для прогнозування виробництва сільськогосподарської продукції використано моделі оптимізації сільськогосподарського виробництва, які апробовані на прикладі Волинської, Тернопільської областей та окремих адміністративних районів Львівської області. Встановлено, що для областей, на території яких є подібні умови (наприклад, Тернопільська, Волинська) оптимізацію можливо проводити на обласному рівні. А в областях, різні частини яких знаходяться в різних природно-кліматичних умовах (наприклад, Львівська), модель оптимізації слід застосовувати для окремих районів, оскільки в них по-різному оцінюється земля, спостерігається суттєва різниця у врожайності.

Виявлено, що оптимізаційні моделі не дають повного уявлення фахівцям АПК про можливість змін валової продукції сільського господарства, оскільки вони не враховують в повній мірі впливу різних чинників. Саме тому пропонується застосування економетричної моделі, яка апробована для прогнозу валової продукції рослинництва на прикладі Волинської області.

Від вибору науково обґрунтованої схеми розміщення сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств залежить ефективність економічної та господарської їх діяльності. В роботі запропоновано застосування економіко-математичної моделі для обґрунтування структури м'ясопродуктового підкомплексу регіону.

У результаті безперервного розвитку науково-технічного прогресу, поглиблення поділу праці та утворення в умовах реформування все більшої кількості різних структур, які беруть участь у виробництві та реалізації кінцевої продукції, відбувається розширення та поглиблення міжгалузевих зв'язків між ними. Тому важливо виділити в кожному регіональному АПК підкомплексів, що дасть можливість досягти таких цілей:

- вивчення пропорційності їх розвитку та розробки програм прогнозування на певний період, оскільки оптимізувати розвиток АПК в цілому без виділення підкомплексів – завдання досить складне;
- розробки у нових економічних умовах дієвої структури управління цими підкомплексами.

У сучасних умовах особливої уваги заслуговує збалансування сировинної бази та переробної промисловості в АПК регіону. Для прикладу розглянуто однопродуктовий агропромисловий комплекс (бурякоцукровий).

Враховуючи той факт, що при збільшенні врожайності збільшується частка виходу цукру з одиниці сировини, а також те, що при цьому має бути збільшення потужностей з обробки одиниці площі, запропоновано оптимізаційну модель для визначення спрямування додаткового вкладення коштів з метою підвищення врожайності та зниження собівартості виробництва 1 т цукру.

Поєднання оптимізаційних економіко-математичних моделей з економетричними при прогнозуванні регіональних аграрних підкомплексів показало, що таким чином можна забезпечити

більш повне врахування низки чинників, які впливають на кінцевий результат їх функціонування.

Важливим системним компонентом політики продовольчої безпеки держави, як і регіону, є забезпечення екологічно стійкого розвитку АПК в регіонах.

Екологічна загроза для сільського господарства поглиблюється двома групами обставин. По-перше, забрудненням земель, вод і повітря промисловими відходами. По-друге, недосконалістю екологічних, природоохоронних заходів, наслідком якої є велика шкода найважливішому сільськогосподарському ресурсові – землі. Справа ще більше ускладнюється великими недоліками в організації охорони ґрунтів від водної та вітрової ерозії. Це стало особливо помітним в останні роки, коли можливості сільського господарства щодо охорони і збереження земельних угідь, насамперед їх найціннішої частини – орних земель, обмежились.

Методологічною основою екологічної стратегії того чи іншого регіону може стати концепція екологічно стійкого економічного розвитку, яка передбачає застосування таких технологій в сільському господарстві, що зменшують екологічні ризики. Тому екологічні, як економічні і соціальні заходи є елементами єдиної системи реформування АПК.

Щодо альтернативних моделей сільськогосподарського виробництва найчастіше ведуть мову про “органічне землеробство”. Йдеться про вирощування урожаїв без використання пестицидів та добрив.

Органічне землеробство необхідно розглядати як систему аграрного менеджменту, що базується на максимальному використанні біологічних чинників підвищення родючості ґрунтів, агротехнологічному запобіганні розвитку бур'янів та хвороб рослин, враженню їх шкідниками, а також на виконанні комплексу інших заходів, що не мають негативного впливу на стан природного середовища за поліпшення умов формування урожаю.

Прагнення жителів економічно розвинених країн до споживання екологічно чистої продукції сприяє тому, що технології органічного землеробства стрімко поширюються в усьому світі. Так, лише в країнах ЄС кількість фермерських господарств, які виробляють продукцію на засадах органічного землеробства, за 15 років зростає більше ніж у 20 разів.

В Україні, в ряді областей, зокрема в Карпатському регіоні є всі умови для збільшення виробництва екологічно чистої продукції без збитків для природного середовища (збір і переробка грибів, ягід, виробництво меду тощо), яка буде, безумовно, користуватися високим попитом в інших країнах світу.

Питання охорони земель, оптимізації використання і відновлення земельних ресурсів повинні бути піднесені до рівня державних пріоритетів соціально-економічного розвитку України, найважливіших напрямів державної політики в галузі економіки та охорони навколишнього природного середовища. Припинення деградації і нераціонального використання земель не тільки відкриває значні резерви збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції,

поліпшення соціального стану громадян, а й забезпечить суттєве оздоровлення екологічних умов життя.

Друга складова програми екологізації регіональних АПК – підпрограма прискореного розвитку виробничо-збутової сфери, здійснення якої дозволить поліпшити використання і ліквідувати втрати сільськогосподарської сировини. Прискорення розвитку інфраструктури (дороги, сховища, торгівля і т. д.) і переробних галузей промисловості (харчової і легкої) має важливе значення для стабілізації екологічної ситуації і вирішення продовольчої проблеми.

Подальшого розвитку вимагає процес кооперації та агропромислової інтеграції, що дозволить вирішувати наступні завдання: підвищити конкурентоспроможність продукції на аграрному ринку; усунути можливість диспаритету цін при закупівлі промислових товарів та продажу сільськогосподарської продукції при її просуванні від виробника до споживача; створити для членів кооперації систему виробничих, фінансово-економічних та соціальних послуг; забезпечити й затвердити демократичні основи та принципи розвитку кооперативного руху.

Інтеграція – це процес добровільного об'єднання окремих суб'єктів сфери АПК, коли на основі міжгосподарських економічних організаційно-технологічних, фінансових та інших зв'язків утворюється сукупна система процесів відтворення, яка своєю діяльністю забезпечує виконання поставлених цілей. Агропромислова інтеграція за своєю суттю така ж кооперація, але на більш високому якісному рівні розвитку, на міжгалузевому рівні, і об'єднує не окремих товаровиробників, представниками яких є фізичні особи, а, як правило, суб'єкти господарювання на рівні підприємства. Вона реалізується в таких організаційно-правових формах, як асоціації, акціонерні товариства, агрокомбінати, агрофірми, обслуговуючі кооперативи, агропромислово-фінансові групи, холдинги, корпорації і т. д.

Розглядаючи процеси й тенденції кооперації та інтеграції в АПК на регіональному рівні, слід також мати уяву її утворення та функціонування на трьох рівнях: сільські ради або окремі сільські населені пункти, райони, області (регіон).

Діяльність держави полягає у доповненні тих функцій ринку, які він неспроможний ефективно виконувати. Отже, економічне регулювання аграрного ринку повинно базуватися на державному протекціонізмі, що передбачає субсидії на розширене відтворення, податкове та кредитне стимулювання. Зокрема, вирішення завдань економічного стимулювання аграрного ринку повинно здійснюватись у таких напрямках:

- стимулювання продовольчої безпеки держави;
- встановлення науково обґрунтованих еквівалентних відносин між сільським господарством і промисловістю;
- підтримка доходів сільських товаровиробників на рівні, який забезпечує розширене відтворення;

- створення умов для широкого впровадження досягнень науково-технічного прогресу та зростання ефективності виробництва;
- формування єдиного економічного простору як в Україні, так і вихід на європейські та світові ринки.

Входження аграрного сектора України в ринкову економіку вимагає, з одного боку, розробки концепції аграрної та продовольчої політики, з іншого – обґрунтування принципів державного регулювання. Вони базуються на особливостях сільського господарства, його матеріально-виробничих ресурсах та соціальному розвитку села.

Загалом в АПК, особливо в сільському господарстві, слід на певний період забезпечити систему пільг в оподаткуванні, кредитуванні та інвестуванні, що дасть можливість вивести його підсистеми з існуючого кризового стану, а значить прискорить створення умов для розвитку всього національного господарського комплексу України.

При формуванні аграрної політики регіону слід виходити з економічної політики держави, яка щодо запитів сільського господарства визначає три глобальні завдання, а саме:

- створення беземісійного механізму забезпечення фінансами міжсезонних потреб сільських товаровиробників;
- -формування державних і регіональних продовольчих ресурсів завдяки безумовному нарощуванню виробництва;
- -досягнення паритету цін на продукцію сільського господарства і промисловості як економічної основи нагромадження й здійснення соціальних програм.

В основу регіональної аграрної політики покладено врахування специфіки регіонів у структурі економіки України, перенесення основних напрямів економічних реформ на регіональний рівень, розвиток місцевого самоврядування, підприємництва, вирішення в регіонах соціальних та економічних проблем, раціональне використання природних ресурсів. Отже, на формування аграрної політики тією чи іншою мірою впливає розвиток не тільки АПК, а й усіх галузей економіки, її структури.

Маркетингові дослідження повинні стати основою у прогнозуванні сільськогосподарського виробництва в регіоні з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Економічний прогноз, у свою чергу, стає джерелом формування як регіональної, так і державної аграрної політики, враховуючи регіональні особливості.

Регіональна аграрна політика повинна стати складовою частиною державної політики і має охоплювати:

- а) управління сукупним попитом та сукупною пропозицією на основі прогнозу та маркетингових досліджень ринку сільськогосподарської продукції;
- б) враховуючи ціни на ринку сільськогосподарської продукції, розробку конкретних

механізмів дії ринку на кінцевий результат;

в) заходи щодо захисту родючості землі за рахунок раціонального господарського механізму;

г) державне регулювання ринку, контроль і захист виробника;

г) встановлення оптимального рівня концентрації виробництва із врахуванням особливостей регіонів;

д) перебудову системи управління АПК в умовах регіональної економіки;

е) зменшення частини тіньового ринку;

є) запровадження реальної та зрозумілої системи оподаткування: в комплексі аграрний сектор та невиробнича галузь.

Контури механізму системи управління процесом соціально-економічного розвитку регіону визначаються системою важелів, що використовуються як на державному, так і на регіональному та місцевому рівнях для формування економічного простору, що розвивається за законами ринкової економіки.

Основна вимога до механізму управління регіоном в умовах економічної самостійності полягає в тому, щоб, з одного боку, він сприяв формуванню ринкової системи, яка забезпечила б зростання виробництва, збалансованості попиту та пропозиції, підвищення якості товарів і послуг, з іншого – посилював роль органів влади при вирішенні проблем, яких не в змозі розв'язати ринок, перш за все соціальних та екологічних.

Соціально-економічні функції всіх рівнів територіальної системи управління полягають у створенні умов, що забезпечать відтворення та раціональне використання ресурсів регіону, підтримання рівноваги соціальної, природної та економічної систем. Розподіл функцій між органами управління адміністративними територіями різного рівня та перехід до управління, що базується на принципах самостійності і самофінансування територій різного рангу, вимагає здійснення широкомасштабної територіальної реформи. Необхідною умовою її проведення і життєвості є подальший розвиток економічної бази, зокрема АПК, ефективне використання природних ресурсів, трудового, економічного та інфраструктурного потенціалу, що забезпечить зростання добробуту населення, підвищення інтелектуального та духовного рівня українського народу.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і представлено авторський варіант розв'язання наукової проблеми - формування нового напрямку наукового дослідження особливостей реформування і розвитку регіональних АПК на базі обґрунтованих

теоретико-методологічних та методичних засад порівняння стану регіональних АПК та визначення перспективних напрямків їх розвитку на основі врахування завдань реалізації стратегії соціально-економічного розвитку країни та її регіонів на найближчу й віддаленішу перспективу.

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати такі висновки та пропозиції:

1. Проведений аналіз регіональних особливостей стану АПК і врахування їх в прогнозі його розвитку вимагає застосування на базі міждисциплінарного підходу нових методологічних підходів, концепцій та понятійного апарату. Серед таких надбань - уточнені дефініції (“регіональний АПК”, “ринок науково-технічної продукції”, “регіональні особливості розвитку АПК” та інші), авторська методика, яка дала змогу адекватно відобразити й дослідити особливості розвитку регіональних АПК, нові положення принципи і концепції, які дозволили побудувати моделі соціально-економічного розвитку регіональних АПК в контексті національних інтересів та регіональних особливостей, висвітлити результати інших здобутків. Серед останніх важливими є підходи до обґрунтування структури регіональних АПК, комплексної оцінки лімтуючих та стимулюючих факторів соціально-економічного розвитку АПК і розробка завдань формування аграрної політики України на найближчу перспективу.

2. В дисертації розроблена низка моделей регіональних АПК, зокрема моделі оптимізації сільськогосподарського виробництва, економетрична модель прогнозу валової продукції рослинництва, модель прогнозування собівартості продукції АПК, що базується на прогнозних даних кон’юнктури ринку й визначення цін із застосуванням регресійного аналізу, використання якої дозволить зменшити трансакційні витрати та інші моделі. Всі вони враховують регіональні особливості розвитку АПК і апробовані на прикладі окремих регіонів та адміністративних районів. В результаті доведено, що точність очікуваних результатів є вищою при одночасному використанні різних типів моделей.

3. Окреслена важливість врахування регіональних особливостей у механізмі управління регіональним розвитком АПК, яка представляє собою максимально можливе врахування переваг кожного з регіонів у виробництві тих чи інших видів продукції АПК, що повинно сприяти не тільки збільшенню випуску такої продукції, але й повноцінному забезпеченню нею населення України та формуванню раціональних обсягів її експорту при умові повноцінного відтворення природно-ресурсного потенціалу АПК (родючості ґрунтів, водних ресурсів тощо).

4. Обґрунтована схема розв’язання проблеми структурної перебудови регіональних АПК, в якій у якості головних виступають: модернізація функціонально-компонентної і територіальної структури АПК в умовах оновлення виробничої бази при врахуванні особливостей їх розвитку, збалансування галузей та поглиблення спеціалізації агропромислового виробництва, оптимізації організації сировинних зон; розбудова ринкового середовища на тлі інвестиційно-інноваційного та

наукового забезпечення таких обсягів агропромислового виробництва, які відповідають потребам населення та гарантують продовольчу безпеку держави.

5. Запропоновано обов'язкове встановлення екологічного імперативу розвитку регіональних і національного АПК у вигляді комплексу заходів, які сприятимуть розвитку “органічного землеробства”, активізуватимуть застосування новітніх технологій, стимулюватимуть вибір організаційних варіантів ведення агропромислової діяльності, сприятимуть ефективній організації охорони ґрунтів від водної та вітрової ерозії й реалізації концепції екологічно стійкого економічного розвитку.

6. Сформульовані завдання стратегії і тактики реформ щодо подальшого розвитку регіональних АПК і сільського господарства загалом, які повинні сконцентруватися на трьох взаємопов'язаних напрямках: формування ефективного господаря-власника; створення сприятливого економічного середовища (“правил гри”) на ринку; активний пошук та мобілізація внутрішніх резервів зростання обсягів виробництва з метою підвищення його ефективності; обґрунтовані завдання розробки регіональних соціально-економічних програм щодо підтримки розвитку особистих підсобних господарств регіону, які враховують а) підходи до інтеграції останніх з новоствореними агроформуваннями та різного типу сільськогосподарськими підприємствами; б) можливості отримати кредитні ресурси.

7. Запропонована методика визначення коефіцієнтів виробництва та коефіцієнтів самозабезпечення регіону основними сільськогосподарськими продуктами, на основі яких розроблено моделі оптимізації сільськогосподарського виробництва, систематизовані механізми узгодження економічних інтересів підприємств і сфер регіонального АПК при різних схемах інтеграції та різних формах власності шляхом балансування сировинної бази та переробної промисловості; розроблено оцінки інвестиційного та науково-інноваційного забезпечення регулювання регіонального АПК із використанням економіко - математичних методів оцінки окупності проектів і окреслено шляхи їх застосування на практиці.

8. Розроблено механізм функціонування регіональної структури агромаркетингу та комплекс заходів стратегії його розвитку в регіональних АПК, які запропоновано реалізувати шляхом створення та регулювання цілісної комплексної, гнучкої системи агромаркетингу на районних та обласних рівнях; регулювання регіональних інформаційних маркетингових систем як частини агромаркетингу, на основі комп'ютеризації й автоматизації маркетингової діяльності; раціоналізації функціональної організації системи маркетингу; вдосконалення маркетингової інфраструктури за рахунок розширення інформаційних та ділових зв'язків на різних рівнях.

9. Обґрунтовані напрямки інтеграції особистих підсобних господарств з агроформуваннями, які повинні поєднувати збереження та розвиток агроформувань із збереженням та розвитком особистих підсобних господарств, що виступатиме в ролі засобу соціального захисту та

самозабезпечення продовольством і доходами, сприятиме забезпеченню додатковими робочими місцями.

З метою розширення практичного застосування розроблених у дисертації пропозицій і збільшення економічного та соціального ефекту, отриманого в результаті їх впровадження, доцільно:

Міністерству аграрної політики України:

- забезпечити реорганізацію структури Міністерства з метою досягнення узгодженості керуючої системи з керованою, зокрема створити Департамент інтегрального розвитку АПК;
- при формуванні державної регіональної аграрної політики, політики зайнятості населення в сільській місцевості бажано врахувати розроблені нові регіональні економічні моделі розвитку АПК;
- сприяти розробці в складі стратегії соціально-економічного розвитку регіонів України розділу, присвяченому вирішенню проблем формування продовольчих ресурсів, розв'язання яких, з одного боку, відповідало б принципам суверенітету країни, продовольчої безпеки держави та її регіонів, а з іншого – не створювало протиріч інтеграції у світову економіку.
- сприяти створенню відділів моніторингу розвитку АПК регіону в обласних структурах органів влади.

Проектним організаціям:

- використовувати методичні прийоми, запропоновані в дисертації, при розробці містобудівельної документації (наприклад, генеральних планів сільських поселень) чи проектуванні окремих об'єктів АПК.

Вищим навчальним закладам:

- передбачити у навчальних програмах, які стосуються розвитку територіальних суспільних систем та територіального управління, використання нових теоретичних та практичних здобутків, отриманих в дисертації в сфері моделювання розвитку АПК регіонів на базі врахування регіональних особливостей їх розвитку.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Монографії і брошури

1. Копитко В.І. Реформування та регулювання економіки регіонального агропромислового комплексу. - Львів: Львівський державний аграрний університет, 2005. – 550 с.

2. Копитко В.І. Науково-практичні рекомендації з використанням економіко-математичних методів в умовах реформування регіонального АПК. - К.: Навчально - координаційний центр сільськогосподарських дорадчих служб, 2004. - 68с.
3. Лавейкін М.І., Копитко В.І. Регіональні аспекти національного використання земельних ресурсів України. Регіональна політика: методологія методи, практика. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2001. - С.631-642. Особистий внесок: Обґрунтування посилення ролі державного регулювання за ефективним використанням та охороною земель.

Статті у наукових фахових виданнях

4. Копитко В.І. Сучасні аспекти зайнятості сільського населення Львівщини в агропромисловому комплексі // Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія: економіка АПК. - Львів: Львів. держ. агроуніверситет, 1998. - №4. – С.164-169.
5. Копитко В.І. Державне регулювання економіки України в умовах становлення ринкових відносин // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Щорічник наукових праць. Випуск IV / НАН України. Інститут регіональних досліджень. - Львів, 1998. - С.389-396.
6. Копитко В.І. Деякі аспекти формування регіональної аграрної політики // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Основи формування регіональної соціально-економічної політики: Щорічник наукових праць. Випуск VIII / НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1999. - С.155-166.
7. Копитко В.І. Роль і місце підприємництва, малого та середнього бізнесу в структурі продовольчого комплексу України // Регіональна економіка. – 1999. - №2. - С.79-85.
8. Фрис Р.Д. Копитко В.І. Регіональні соціально-економічні аспекти зайнятості в умовах продовольчого ринку // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Соціальні аспекти регіональної політики: Щорічник наукових праць. Випуск IX / НАН України. Інститут регіональних досліджень. - Львів, 1999. - С.297-309. Особистий внесок: Дослідження механізмів державного впливу на формування підприємництва на селі.
9. Копитко В.І. Напрямки державного регулювання АПК // Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія: економіка АПК. – Львів: Львів. держ. агроуніверситет, 1999. - №6. - С.15-18.
10. Копитко В.І. Статистичне вимірювання позицій покупців у маркетингових дослідженнях // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Застосування статистичних

методів (регіональний аспект): Щорічник наукових праць. Випуск X / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1999. – С. 119-124.

11. Копитко В.І. Формування механізму управління соціально-економічним розвитком регіону // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональне управління і місцеве самоврядування. Основи формування регіональної соціально-економічної політики: Щорічник наукових праць. Випуск XIV / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2000. - С.56-67.
12. Копитко В.І. Роль інвестицій в структурних перетвореннях економіки регіону // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Інвестиції і реструктуризація економіки регіону: Щорічник наукових праць. Вип. XI / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2000. – С.125-135.
13. Копитко В.І. Вплив інновацій на відтворення в АПК регіону // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна науково-технічна політика: інноваційний розвиток та інформаційний простір: Щорічник наукових праць. Вип. XVI // НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2000. - С.195-202.
14. Копитко В.І. Вплив міжнародного поділу праці та економічний розвиток регіональних АПК України // Вісник Тернопільської академії народного господарства. - Тернопіль: Економічна думка, 2000. - С. 100-105.
15. Копитко В.І. Економічні відносини в АПК та розвиток агробізнесу // Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія: економіка АПК. – Львів: Львів. держ. агроуніверситет, 2000. - №7 (1). – С.41-45.
16. Копитко В.І. Земельні відносини у умовах реформування АПК регіону // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Реформування земельних відносин як процес відродження українського села: Щорічник наукових праць. Вип. XVIII // НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2000. - С.150-157.
17. Копитко В.І. Економічне регулювання ринкових відносин в АПК із врахуванням особливостей регіону. Соціально економічні дослідження в перехідний період. Економічні проблеми розвитку та інноваційної діяльності: Щорічник наукових праць. Вип. XIX// НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2000. - С.469-478.
18. Копитко В.І. Забезпечення екологічного розвитку АПК регіону в умовах реформування економіки // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: економіка і менеджмент. - Вип. 2. – Суми: Сумський державний аграрний університет, 2001. - С. 102-106.

19. Копитко В.І. Створення та функціонування підрозділів агромаркетингу в регіонах // Вісник Львівського державного університету. Серія: економіка АПК. – Львів: Львів. держ. агроуніверситет, 2001. - №8. – С. 286-296.
20. Копитко В.І. Науково-інноваційне забезпечення реформування АПК регіону // Формування нової парадигми економічної теорії в Україні: Науковий збірник / За ред. З.Г.Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 2001. – С.288-299.
21. Копитко В.І. Деякі аспекти реформування агропромислового комплексу Львівщини // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Перспективи розвитку аграрних реформ: Щорічник наукових праць. Вип. XXV. – Львів, 2001. - С. 121-133.
22. Копитко В.І. Проблеми адаптації сільськогосподарських підприємств в ринковій структурі // Регіональна економіка. – 2001. - № 3. - С.172-179.
23. Копитко В.І. Розвиток переробної промисловості АПК Західного регіону // Економіка промисловості України: Збірник наукових праць. – К.: РВПС України НАН України, 2001. – С.238-247.
24. Фрис Р.Д., Копитко В.І. Сучасні аспекти взаємодії державного регіонального управління з органами місцевого самоврядування // Регіональна економіка. – 2001. - №1. - С.119-126. Особистий внесок: визначення конкурентних засад механізму управління процесом соціально-економічного розвитку регіону.
25. Копитко В.І. Розвиток особистих підсобних господарств в економіці АПК західного регіону України // Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія: економіка АПК. – Львів: Львів. держ. агроуніверситет, 2002. - № 9. – С. 311-317.
26. Копитко В.І. Про застосування економетричних та економіко-математичних моделей в умовах реформування АПК регіону // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: економічна. – Львів: ЛКА, 2002. - С.317-323.
27. Копитко В.І. Особливості розвитку фермерських господарств в Західному регіоні України // Економіка АПК. – 2002. - № 12. – С. 49-54.
28. Копитко В.І. Особливості відтворення в АПК регіону // Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія: економіка АПК. – Львів: Львів. держ. агроуніверситет, 2003. - №10(1). - С 116-124.
29. Копитко В.І. Реформування відносин власності в агропромисловому комплексі України // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Механізми реалізації регіональної політики: Збірник наукових праць. Вип. 2 (XL) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Част. 2. - Львів, 2003. - С. 72-80.

30. Копитко В.І. Визначення ціни інформації в процесі прийняття управлінських рішень // Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія: економіка АПК. – Львів: Львів. держ. агроуніверситет 2004. - № 11(2). - С. 255-264.
31. Копитко В.І. Аналіз залежності між продукцією сільського господарства та доданою вартістю (регіональний аспект)// Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія: економіка АПК. – Львів: Львів. держ. агроуніверситет, 2005. - №12. – С.451- 460.

Матеріали та тези доповідей

32. Копитко В.І. Шляхи реалізації трудового потенціалу в АПК // Трудовий потенціал України: Тези доп. Наук. практ. конф. 3-5 грудня 1992р. м. Луцьк, 1992. – С. 268-269.
33. Копитко В.І. Оптимізація структурних пропорцій між сферами агропромислового комплексу України // Матеріали II міжнародної наукової конференції “Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України: сучасний стан і перспективи вирішення”, кийв, 18-19 березня 2002 р. – К., 2002. – С.36-37.
34. Копитко В.І. Перспективи розвитку фермерства на Львівщині // Наукове забезпечення АПК Західного регіону України в умовах переходу до ринкових відносин: Тези доп. наук.-практ. конф. - Львів, 1992. - С.74-75.
35. Копитко В.І. Ціноутворення в умовах переходу до ринкових відносин // Економічні і соціальні проблеми розвитку українського села: тези доп. наук, практ. конф. Львів 27-29 травня 1993. - С.163-166.
36. Копитко В.І. Вплив організаційних форм підприємництва на активізацію сільської зайнятості// Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми: Збірн. наук. праць за матер. допов. міжнар. практ. конф. 21-23 травня 1998 р. - Част. II. - Львів, 1998. - С.72-75.
37. Копитко В.І. Вплив міжнародного та суспільного поділу праці на розміщення продуктивних сил в регіонах України // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України: Матеріали міжн. наук. конф. 17-18 травня. – К., 1999. - С.73-75.
38. Копитко В.І. Теоретичні аспекти відтворення АПК регіону // Проблеми теорії і практики становлення соціально - орієнтованої економіки. Харків: Матер. міжн. наук, конф. 17-19 листопада 1999. - С.28-29.
39. Копитко В.І. Проблеми відтворення земельних ресурсів в умовах реформування АПК // Власністний статус і проблеми раціонального використання земель: Матеріали міжнародної наукової конференції, м.Київ 29-31 травня 2000р. - С. 38-42.

40. Копитко В.І. Теоретичні та методологічні реформування АПК регіону в умовах становлення ринкових відносин // Аграрна освіта та наука на початку третього тисячоліття: Матеріали Міжнародної наукової практичної конференції 18-21 вересня 2001р. Т II. – Львів, 2001. - С. 79-85.
41. Копитко В.І. Проблеми формування продовольчих ресурсів регіону // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України: Матеріали II Міжнародної наукової практичної конференції (Київ 15-16 травня 2001р.). - С.45-46.
42. Копитко В.І. Проблеми використання природного ресурсного потенціалу в АПК регіону // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці Конференції ООН з питань охорони навколишнього середовища та розвитку 25-27 вересня 2002р. Том II. Львів - 2002. – С. 44-50.

Статті в інших наукових виданнях

43. Копитко В.І. Вдосконалення економічних взаємовідносин між орендарем та орендодавцем // Передгірне землеробство і тваринництво: Міжв. тем. наук, збірник №38. – Київ: Урожай, 1993. - С.34-39.
44. Копитко В.І. Некоторые аспекты международного и межрегионального сотрудничества в переходный период // Международное и межрегиональное сотрудничество в черноморском бассейне: Экономические инновации. - Вып.4. - Одесса, 1999. - С.66-69.
45. Копитко В.І. Функції та методи державного регулювання в перехідній економіці // Формування ринкової економіки в Україні: Наук. збірн. Вип.3. – Львів: Львівський держ. університет ім. І.Франка, 1998. - С.24-27.
46. Копитко В.І. Лаушник І.П. Про застосування статистичних методів аналізу маркетингових даних // Соціально-економічний розвиток України. Проблеми статистики. - Львів-Шкло, 1998. – С. 180-186. Особистий внесок: Класифікація типових методів у багатовимірному статистичному аналізі застосування яких залежить від шкал вимірювання змінних.
47. Копитко В.І. Реформування АПК- основа продовольчої безпеки держави. Україна в ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку // Матеріали доповіді V Міжнародного конгресу українських економістів, м. Львів 22-26 травня 2000р. Част.II. / НАН України. Інститут регіональних досліджень. - С.446-448.
48. Копитко В.І. Необхідність оцінки земельних ресурсів в умовах реформування АПК // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 11-14 листопада 2002р. – К.,2002.- С. 57-69.

49. Копитко В.І. Сучасні теоретичні та практичні аспекти якісного формування і використання робочої сили в АПК регіону // Problemy ekonomicznej efektywnosci gospodarowania w procesach transformacji polskiej gospodarnosci /Wyzsza: Szkoła Zarządzania Markitengowego i Jezykow Obcych. - Katowice, 2002. – С.45-53.
50. Фрис Р.Д. Копитко В.І. Методологія комплексної стратегії розвитку бурякоцукрового комплексу // Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми: Збірн. наук. праць за матер. допов. міжнар. практ. конф. 21-23 травня 1998 р. - Част. II. - Львів, 1998. - С.59-63. Особистий внесок: Розгляд можливостей розробки стратегії удосконалення балансування сировинних ресурсів та виробничо-технічної бази.

Анотація

Копитко В.І. Регіональні особливості розвитку агропромислового комплексу України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.10.01 - Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. – Інститут регіональних досліджень НАН України, 2006.

Дисертацію присвячено аналізу регіональних особливостей розвитку агропромислового комплексу України. Розроблено новий напрямок наукового дослідження особливостей реформування і розвитку регіональних АПК на основі обґрунтованих теоретико-методологічних та методичних засад порівняння стану регіональних АПК та визначення перспективних напрямків їх розвитку, запропоновано моделі розвитку регіональних АПК.

Розроблено механізм функціонування регіональної структури агромаркетингу та обґрунтована стратегія його розвитку на перспективу, здійснено оцінки інвестиційного та науково-інноваційного забезпечення регулювання регіонального АПК із використанням економіко-математичних методів оцінки окупності проектів і окреслено шляхи їх застосування на практиці. Обґрунтована схема розв'язання проблеми структурної перебудови регіональних АПК для забезпечення обсягів агропромислового виробництва, що відповідають потребам населення та гарантують продовольчу безпеку держави. Запропоновано обов'язкове встановлення екологічного імперативу розвитку регіональних і національного АПК. Розроблений комплекс заходів стратегії розвитку агромаркетингу в регіональних АПК, обґрунтовані напрямки інтеграції особистих підсобних господарств з агроформуваннями.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, особливості, регіон, аналіз, прогноз, модель.

Аннотация

Копытко В.И. Региональные особенности развития агропромышленного комплекса Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук по специальности 08.10.01 - Размещение производительных сил и региональная экономика. - Институт региональных исследований НАН Украины, 2006.

Диссертация посвящена анализу региональных особенностей развития агропромышленного комплекса Украины. Разработано новое направление научного исследования особенностей реформирования и развития региональных АПК на основе обоснованных теоретико-методологических и методических основ сравнения состояния региональных АПК и определения перспективных направлений их развития, предложены модели развития региональных АПК.

Разработаны задачи формирования региональной аграрной политики Украины на ближайшую перспективу в двух важных срезам: а) реализация мероприятий, которые будут оказывать содействие вступлению Украины в ЕС; б) реализация мероприятий, которые будут активизировать развитие регионов Украины.

Предложены модели оптимизации сельскохозяйственного производства, которые базируются на учете региональных особенностей развития АПК. На примере Волынской области апробирована эконометрическая модель прогноза валовой продукции растениеводства.

Разработана модель прогнозирования себестоимости продукции АПК, которая базируется на прогнозных данных конъюнктуры рынка и определения цен с применением регрессионного анализа, использование которой позволит уменьшить транзакционные затраты.

Предложена методика определения коэффициентов производства и коэффициентов самообеспечения региона основными сельскохозяйственными продуктами, на основе которых разработаны модели оптимизации сельскохозяйственного производства.

Разработан механизм функционирования региональной структуры агромаркетинга и подходы к оценке инвестиционного и научно-инновационного обеспечения регулирования регионального АПК с использованием экономико - математических методов оценки окупаемости проектов.

Систематизированы механизмы согласования экономических интересов предприятий и сфер регионального АПК при разных схемах интеграции и разных формах собственности путем балансирования сырьевой базы и перерабатывающей промышленности.

Уточнено содержание ряда понятий, в частности “региональный АПК”, “рынок научно-технической продукции сферы АПК”, “региональные особенности развития АПК” и

обоснование оценочных показателей (абсолютные, относительные и средние величины) для характеристики объектов и процессов, которых они касаются.

Предложена схема решения проблемы структурной перестройки региональных АПК, которая должна реализоваться одновременно в двух плоскостях: а) модернизация функционально-компонентной и территориальной структуры АПК - сбалансирование областей и углубление специализации агропромышленного производства - оптимизации организации сырьевых зон; б) развитие рыночной среды - инвестиционно-инновационное и научное обеспечения роста объемов агропромышленного производства.

Осуществлена оценка инвестиционного и научно-инновационного обеспечения регулирования регионального АПК с использованием экономико-математических методов оценки окупаемости проектов и очерчены пути их применения на практике. Обоснована схема решения проблемы структурной перестройки региональных АПК для обеспечения объемов агропромышленного производства, которые отвечают нуждам населения и гарантируют продовольственную безопасность государства. Предложено обязательное установление экологического императива развития региональных и национального АПК. Разработан комплекс мероприятий стратегии развития агромаркетинга в региональных АПК, обоснованы направления интеграции личных подсобных хозяйств с агроформированиями.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, особенности, регион, анализ, прогноз, модель.

Annotation

Kopytko V.I. The Regional features of development of agroindustrial complex of Ukraine. - Manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of doctor of economic sciences after speciality 08.10.01. - Allocation of productive forces and regional economy. Institute of regional researches of NAN of Ukraine, 2006.

Dissertation the analysis of regional features of development of agroindustrial complex of Ukraine is devoted. New direction of scientific research of features of reformation and development of regional agroindustrial complex is developed on the basis of grounded of theoretical-methodological and methodical principles of state comparison of regional agroindustrial complexes and determination of perspective directions of their development, the models of development of regional agroindustrial complexes are offered.

Mechanism of functioning of regional structure of agromarketing and grounded strategy of his development on prospective is developed, the estimations of the investment and

scientifically-innovative providing of adjusting of regional agroindustrial complexes are carried out with the use economical - mathematical methods of estimation of recoupment of projects, ways of their application in practice are outlined. Grounded chart of decision of problem of structural alteration of regional agroindustrial complexes for providing of agroindustrial production of, volumes which answer the necessities of population and guarantee food safety of the state. Obligatory establishment of ecological imperative of development of regional and national agroindustrial complex is offered. The complex of measures of agromarketing strategy development is developed in regional agroindustrial complex, directions of integration of the personal subsidiary economies with agroformings are grounded.

Keywords: agroindustrial complex, features, region, analysis, prognosis, model.